

Περιβαλλοντική Εκπαίδευση για την Αειφορία

Τόμ. 5, Αρ. 1 (2023)

Περιβαλλοντική Εκπαίδευση για την Αειφορία: Ειδικό θεματικό τεύχος αφιερωμένο στην Ομ. Καθηγήτρια Ευγενία Φλογαίτη

Από τη «Σιωπηλή άνοιξη» στους «17 Στόχους για την Αειφόρο Ανάπτυξη». Αποτυπώνοντας τη διαχρονική διαδρομή της Εκπαίδευσης για το Περιβάλλον και την Αειφορία

Αναστασία Δημητρίου

doi: [10.12681/ees.35756](https://doi.org/10.12681/ees.35756)

Copyright © 2023

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Δημητρίου Α. (2023). Από τη «Σιωπηλή άνοιξη» στους «17 Στόχους για την Αειφόρο Ανάπτυξη». Αποτυπώνοντας τη διαχρονική διαδρομή της Εκπαίδευσης για το Περιβάλλον και την Αειφορία. *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση για την Αειφορία*, 5(1), 11-33. <https://doi.org/10.12681/ees.35756>

Από τη «Σιωπηλή άνοιξη» στους «17 Στόχους για την Αειφόρο Ανάπτυξη». Αποτυπώνοντας τη διαχρονική διαδρομή της Εκπαίδευσης για το Περιβάλλον και την Αειφορία

Αναστασία Δημητρίου

Καθηγήτρια, Τμήμα Επιστημών Προσχολικής Αγωγής και Εκπαίδευσης, Παιδαγωγική Σχολή,
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην εργασία αυτή παρουσιάζεται η διαχρονική εξέλιξη της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης/Εκπαίδευσης για το Περιβάλλον και την Αειφορία (ΠΕ/ΕΠΑ) στη διάρκεια των διαδοχικών δεκαετιών από τη θεσμοθέτησή της. Με αφετηρία το βιβλίο της «Σιωπηλής άνοιξης» της Rachel Carson έως και τη διαμόρφωση των 17 Στόχων για την Αειφόρο Ανάπτυξη (ΣΑΑ) επιχειρούμε την παρουσίαση της πορείας της ΠΕ/ΕΠΑ. Ειδικότερα, συζητούνται οι σημαντικότεροι σταθμοί που συνέβαλαν στη διαμόρφωση του περιβαλλοντικού και παιδαγωγικού πλαισίου της, του σκοπού, των στόχων, των αρχών και των στρατηγικών υλοποίησής της. Η παρουσίαση οργανώνεται ανά δεκαετία, από το 1960 έως σήμερα, και επικεντρώνεται στις σχετικές διεθνείς συναντήσεις, την ανάλυση των διακηρύξεων τους και τον αντίκτυπό τους στην θεσμοθέτηση και εξέλιξη της ΠΕ. Η συζήτηση της ιστορικής της πορείας γίνεται με την παράλληλη αναφορά ζητημάτων και αποφάσεων που σχετίζονται με την ποιότητα του περιβάλλοντος και άλλων συναφών προβλημάτων, καθώς και των στρατηγικών και πολιτικών που προτεινόταν για την αντιμετώπισή τους σε διεθνές επίπεδο.

ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ:

Περιβαλλοντική εκπαίδευση, εκπαίδευση για την αειφορία, ιστορία, εξέλιξη

Εισαγωγή

Η διαχρονική εξέλιξη της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης/Εκπαίδευσης για το Περιβάλλον και την Αειφορία (ΠΕ/ΕΠΑ) αντανακλά την αυξανόμενη παγκόσμια αναγνώριση των περιβαλλοντικών προκλήσεων και την ανάγκη παγκόσμιας συνεργασίας και συντονισμένων προσπάθειών για την αντιμετώπισή τους. Στην κατεύθυνση αυτή, η ΠΕ/ΕΠΑ ως μια νέα εκπαιδευτική προσέγγιση προσανατολισμένη στην προστασία του περιβάλλοντος θα αποτελούσε το πλαίσιο εκείνο όπου θα ήταν δυνατόν να αναπτυχθούν συνεργασίες και στρατηγικές για την αντιμετώπιση της περιβαλλοντικής υποβάθμισης, οπότε και δρομολογήθηκε.

Υποστηρίζεται ότι ο όρος «περιβαλλοντική εκπαίδευση» χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά στο Παρίσι το 1948 στα πλαίσια συνάντησης της Διεθνούς Ένωσης για τη Διατήρηση της Φύσης και των Φυσικών Πόρων (εφεξής, IUCN¹) (Disinger, 1983). Ωστόσο, το μεγαλύτερο ενδιαφέρον για τη νέα εκπαιδευτική προσέγγιση και την αναγκαιότητά της θεσμοθέτησής της εκδηλώθηκε στη δεκαετία του 1960, μετά την ανάδειξη σοβαρών περιβαλλοντικών προβλημάτων που θορύβησαν τη διεθνή κοινή γνώμη. Η ανησυχία και το ενδιαφέρον της ανθρωπότητας για την αντιμετώπιση τους εντάθηκε στη δεκαετία του 60', μετά την κυκλοφορία του βιβλίου «Σιωπηλή άνοιξη» της Rachel Carson που αποτέλεσε το έναυσμα για τη μελλοντική ανάπτυξη περιβαλλοντικής συνείδησης και περιβαλλοντικών κινημάτων.

¹ International Union for Conservation of Nature and Natural Resources

Στις δεκαετίες που ακολούθησαν, πραγματοποιήθηκαν διεθνείς συναντήσεις με πρωτοβουλίες του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (εφεξής ΟΗΕ), με την αιγίδα της UNESCO και σε συνεργασία με άλλους διεθνείς εκπαιδευτικούς, περιβαλλοντικούς και επιστημονικούς φορείς, γεγονός που επιβεβαιώνει τη σημασία συγκρότησης μιας εκπαίδευσης για το περιβάλλον με παγκόσμιο χαρακτήρα. Επιπλέον, οργανώθηκαν συναντήσεις σε εθνικό επίπεδο με πρωτοβουλίες εκπαιδευτικών ή άλλων κυβερνητικών φορέων διαφόρων ευρωπαϊκών χωρών. Το περιεχόμενο των αποφάσεων και διακηρύξεων των συναντήσεων αυτών καθόρισαν αποφασιστικά το πεδίο της ΠΕ/ΕΠΑ καθώς διαμόρφωσαν βασικές αρχές οργάνωσής της, προσδιόρισαν το εννοιολογικό περιεχόμενο, και το φιλοσοφικό και εκπαιδευτικό πλαίσιο της. Από τότε μέχρι σήμερα, η ΠΕ/ΕΠΑ εξελίχθηκε σημαντικά, ανταποκρινόμενη ή/και προσαρμοζόμενη στις μεταβαλλόμενες περιβαλλοντικές προκλήσεις και ανησυχίες, τις πολιτικές επιλογές και τις κοινωνικό-οικονομικές συνθήκες και απαιτήσεις κάθε εποχής.

Στην εργασία αυτή, παρουσιάζεται και συζητείται η διαχρονική εξέλιξη της ΠΕ/ΕΠΑ από την απαρχή της ως μια «περιβαλλοντική εκπαίδευση για την προστασία της φύσης» μέχρι σήμερα σε μια «περιβαλλοντική εκπαίδευση για την περιβαλλοντική και κοινωνική αειφορία». Ειδικότερα, συζητούνται οι σημαντικότερες, κατά την άποψή μας, πρωτοβουλίες και συναντήσεις σχετικά με το περιβάλλον και την εκπαίδευση ανά δεκαετία, που επηρέασαν την εξέλιξη της ΠΕ/ΕΠΑ (Σχήμα 1).

1960	1970	1980	1990	2000	2010
1962, ΗΠΑ Σιωπηλή άνοιξη Rachel Carson	1970, Νεβάδα ΠΕ στα σχολικά προγράμματα UNESCO, IUCN	1980, Ελβετία Διεθνής στρατηγική για τη διατήρηση IUCN, UNEP, WWF	1992, Ρίο Διακυβερνητική Διάσκεψη 'Agenda 21' UNESCO	2002 Γιοχάνεσμπουργκ Παγκόσμια Διάσκεψη κορυφής ΑΑ UNESCO	2012, Ρίο Συνέδριο Ρίο+20 Το μέλλον που θέλουμε UNESCO
1963, ΗΠΑ περιβαλλοντική Νομοθεσία Ποιότητα αέρα	1972, Στοκχόλμη Το περιβάλλον του ανθρώπου	1982 Παγκόσμιος Χάρτης για τη Φύση IUCN, UNEP	1992, Τορόντο Παγκόσμιο Συνέδριο Εκπαίδευσης UNEP UNESCO ICC	2005 Δεκαετίας ΕΑΑ 2005-2014 UNESCO	2014, Ναγκόγια Συνέδριο ΕΑΑ Διακήρυξη Ναγκόγια UNESCO
1964, ΗΠΑ περιβαλλοντική Νομοθεσία Προστασία άγριας ζωής	1975, Βελιγράδι Χάρτα Βελιγραδίου UNESCO	1987, Όσλο 'Το κοινό μας μέλλον' - 'Εκθεση Brundtland' WCED			
1968, Παρίσι Άνθρωπος και βίοςφαιρα IUCN	1977, Τιφλίδα Διακήρυξη Τιφλίδας UNESCO	1987, Μόσχα Διεθνές Συνέδριο UNESCO, UNEP 1988 Συμβούλιο της Ευρώπης ΕΕ	1997, Θεσσαλονίκη Διακήρυξη της Θεσσαλονίκης UN, UNESCO	2009, Βόννη Συνέδριο ΕΑΑ Διακήρυξη Βόννης UNESCO	2015 17 Στόχοι της ΑΑ Agenda 2030 UNESCO

Σχήμα 1. Περιβαλλοντική Εκπαίδευση (1960-2020):
Από τη «Σιωπηλή άνοιξη» στους 17 Στόχους της Αειφόρου Ανάπτυξης

Δεκαετία 1960: Η «Σιωπηλή άνοιξη» που θορύβησε την ανθρωπότητα

Η ένταση των περιβαλλοντικών προβλημάτων και η υποβάθμιση της περιβαλλοντικής ποιότητας της δεκαετίας του 60, εξαιτίας κυρίως της έντονης βιομηχανικής δραστηριότητας, της αυξημένης παραγωγής και χρήσης χημικών ουσιών αλλά και της ανάπτυξης της αυτοκινητοβιομηχανίας, προβλημάτισαν την κοινή γνώμη. Η ρύπανση του αέρα και των υδάτινων πόρων αποτέλεσαν άμεσες συνέπειες τους, κυρίως στις αναπτυγμένες χώρες (Αμερική και Καναδά), με αντίκτυπο ωστόσο και σε άλλες χώρες, προκαλώντας προβλήματα στην ανθρώπινη υγεία και τους οργανισμούς (Κωτσοβίνος, 1985. Moran, Morgan & Wiersma, 1986. Kraft, 2000). Τα ζητήματα αυτά προβλημάτισαν τους επιστήμονες, που δραστηριοποιήθηκαν για την προβολή και αντιμετώπισή τους μέσω επιστημονικών μελετών ή άλλων ενεργειών. Ενδεικτικά αναφέρουμε την ίδρυση του «Παγκόσμιου Ταμείου Άγριας Φύσης» (WWF) το 1961 στην Ελβετία, με πρωτοβουλία ομάδας επιστημόνων, διανοομένων και επιχειρηματιών και σκοπό την προστασία της βιοποικιλότητας, της άγριας ζωής και οικοτόπων.

Σταθμός-ορόσημο για την διαμόρφωση μιας εκπαίδευσης για το περιβάλλον ήταν η δημοσίευση το 1962 στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής (ΗΠΑ) του πρωτοποριακού βιβλίου της βιολόγου Rachel Carson «Σιωπηλή άνοιξη». Η Carson πραγματεύτηκε σημαντικά περιβαλλοντικά προβλήματα, όπως την ρύπανση του αέρα και των υδάτων, τη θαλάσσια ρύπανση, την αύξηση των απορριμμάτων, την υποβάθμιση του εδάφους, την αποψίλωση των δασών για αλλαγή χρήσεων γης και επέκταση των ανθρώπινων κατασκευών και υποδομών, την υποβάθμιση των φυσικών οικοσυστημάτων και τη μείωση της βιοποικιλότητας. Η ανάλυση των ζητημάτων αυτών εστιάστηκε στη σημασία και τον ρόλο των φυσικών οντοτήτων στη λειτουργία της φύσης, αναδεικνύοντας τις σχέσεις αλληλεπίδρασης μεταξύ ανθρώπου-φύσης, και επισημαίνοντας τις επιπτώσεις των ανθρώπινων ενεργειών και επιλογών στο φυσικό περιβάλλον, τον άνθρωπο και τους άλλους οργανισμούς (Carson, 1962). Το βιβλίο αυτό, διαδραμάτισε κρίσιμο ρόλο στην ευαισθητοποίηση του κοινού και προκάλεσε συζητήσεις για την ανάγκη προστασίας του περιβάλλοντος σε θεσμικό επίπεδο στις ΗΠΑ. Η θέση αυτή έτυχε άμεσης ανταπόκρισης με αποτέλεσμα τη θέσπιση σχετικών νόμων, όπως εκείνους για την ποιότητα του αέρα (Clean Air Act, 1963) και την προστασία της άγριας ζωής (Wilderness Act, 1964), ενώ οδήγησε και στην ίδρυση, το 1970, της «Υπηρεσίας Προστασίας του Περιβάλλοντος» των ΗΠΑ (EPA²), (Wisman, 1985). Η ανάδειξη των σοβαρών προβλημάτων, ιδιαίτερα εξαιτίας της χρήσης του εντομοκτόνου DDT στους έμβιους οργανισμούς και τη φύση, είχαν αντίκτυπο στην αμερικανική επιστημονική κοινότητα με αποτέλεσμα τη δημιουργία το 1967 του «Ταμείου Προστασίας του Περιβάλλοντος» (EDF³) από ομάδα επιστημόνων και νομικών για την προστασία των άγριων πουλιών, αξιοποιώντας δεδομένα σχετικών ερευνών (EDF, 2023).

Στα τέλη της δεκαετίας του '60, οι προβληματισμοί για την επίδραση των ανθρώπινων ενεργειών στην περιβαλλοντική ποιότητα οδήγησαν στην ίδρυση του προγράμματος «Άνθρωπος και Βιόσφαιρα» της UNESCO, που ξεκίνησε στο συνέδριο που συνδιοργανώθηκε με την IUCN το 1968 στο Παρίσι, όπου διατυπώθηκε η ανάγκη ανάπτυξης μιας εκπαίδευσης για το περιβάλλον. Ειδικότερα, το πρόγραμμα αυτό, το οποίο θεσμοθετήθηκε επίσημα το 1970 και συνεχίζεται μέχρι σήμερα, εστίασε στη σχέση μεταξύ ανθρώπου και περιβάλλοντος, και προωθούσε τη διατήρηση των οικοσυστημάτων, την ανάπτυξη της οικολογικής έρευνας και της εκπαίδευσης για τα ζητήματα αυτά (UNESCO, 1968. Köck, & Grabher, 2014. Pool-Stanvliet, 2013). Η διαμόρφωση μιας νέας εκπαίδευσης σχετικής με το περιβάλλον, θεωρήθηκε όχι μόνο αναγκαία αλλά ως το δραστικότερο μέτρο για την αντιμετώπιση της περιβαλλοντικής υποβάθμισης.

Οι προσπάθειες που έγιναν στην περίοδο αυτή έθεσαν τα θεμέλια για μελλοντικές περιβαλλοντικές κινήσεις και πρωτοβουλίες για τη συγκρότηση της ΠΕ/ΕΠΑ. Συνέβαλαν στην

² EPA: Environmental Protection Agency

³ EDF: Environmental Defence Fund

ευαισθητοποίηση των κοινωνιών και την ενίσχυση της περιβαλλοντικής συνείδησης για τις περιβαλλοντικές προκλήσεις που αντιμετώπιζαν. Παράλληλα δημιούργησαν τη βάση για την ανάπτυξη συνεργασιών και στις επόμενες δεκαετίες στην κατεύθυνση μιας παγκόσμιας εκπαίδευσης για το περιβάλλον.

Δεκαετία του 1970: Αναζητώντας τη φύση και το εννοιολογικό πλαίσιο της ΠΕ

Τα ακόμα πιο έντονα περιβαλλοντικά προβλήματα και ζητήματα που αναδείχθηκαν στη δεκαετία 70' αποτέλεσαν κίνητρο για την ανάπτυξη εκτεταμένων περιβαλλοντικών κινητοποιήσεων, την ίδρυση νέων οργανώσεων και τη λήψη μέτρων σε παγκόσμιο επίπεδο. Πραγματοποιήθηκαν διεθνείς διασκέψεις και συμφωνίες για την κοινή αντιμετώπιση περιβαλλοντικών προβλημάτων και θεσπίστηκε σχετική νομοθεσία. Παράλληλα, η διεθνής κοινότητα, ανταποκρινόμενη στο αίτημα συγκρότησης μιας εκπαίδευσης για το περιβάλλον, ανέπτυξε πρωτοβουλίες που επικεντρώθηκαν στη διερεύνηση της φύσης της, του εννοιολογικού πλαισίου, του σκοπού, των στόχων και της μεθοδολογίας για την υλοποίησή της.

1970 Νεβάδα: Ο πρώτος ορισμός της ΠΕ

Με πρωτοβουλία της IUCN και σε συνεργασία με την UNESCO πραγματοποιήθηκε το 1970 στη Νεβάδα (ΗΠΑ) συνάντηση με θέμα «Η ΠΕ στα Σχολικά Προγράμματα Σπουδών» (IUCN, 1970. Palmer, 1998. Sato, 2006). Σκοπός της ήταν η ανταλλαγή απόψεων μεταξύ ειδικών για διαμόρφωση προγραμμάτων σπουδών στην ΠΕ με επιδίωξη την κατανόηση της αλληλεπίδρασης ανθρώπου-φύσης, και των επιπτώσεων των ανθρώπινων δραστηριοτήτων στην περιβαλλοντική ποιότητα. Ως βασικές αρχές τέθηκαν ο διεπιστημονικός χαρακτήρας και η αξιοποίηση εννοιών και εργαλείων διαφορετικών επιστημών (φυσικών, κοινωνικών, ανθρωπιστικών) και η προώθηση ενός ορθολογικού συλλογισμού ως βάση της ικανότητας των ατόμων να λαμβάνουν αποφάσεις και για εξάσκησή τους σε σχετικές διαδικασίες. Καθώς η προώθηση ενός τέτοιου προγράμματος σπουδών απαιτούσε κατάλληλα καταρτισμένους εκπαιδευτικούς, δρομολογήθηκαν πρωτοβουλίες για την ένταξη της ΠΕ/ΕΠΑ στα προγράμματα προπτυχιακών σπουδών και η δημιουργία υλικού υποστήριξής τους (IUCN, 1970).

Στη συνάντηση αυτή προσδιορίστηκε το εννοιολογικό περιεχόμενο της ΠΕ/ΕΠΑ και δόθηκε ο πρώτος επίσημος ορισμός, όπου αναδεικνύονται ως κεντρικές αρχές η αλληλεπίδραση ανθρώπου-περιβάλλοντος, η ενδυνάμωση των ατόμων σε συμμετοχικές διαδικασίες και η λήψη αποφάσεων για διασφάλιση της περιβαλλοντικής ποιότητας :

ΠΕ είναι η διαδικασία αναγνώρισης αξιών και διασαφήνισης εννοιών, ώστε να αναπτυχθούν δεξιότητες και στάσεις που είναι απαραίτητες για την κατανόηση της αλληλεπίδρασης μεταξύ ανθρώπου, πολιτισμού και βιοφυσικού περιβάλλοντος. Απαιτεί ενεργό εμπλοκή, εξάσκηση στη λήψη αποφάσεων και τη διαμόρφωση ενός κώδικα συμπεριφοράς για θέματα που αφορούν την ποιότητα του περιβάλλοντος (IUCN, 1970, σελ. 11).

1972 Στοκχόλμη: «Το περιβάλλον του ανθρώπου»

Το 1972 πραγματοποιήθηκε στη Στοκχόλμη διεθνής διάσκεψη με θέμα «Το περιβάλλον του ανθρώπου», όπου τονίστηκε η σοβαρότητα, οι συνέπειες και η παγκοσμιότητα των περιβαλλοντικών προβλημάτων και ο ρόλος του ανθρώπου στη δημιουργία και αντιμετώπισή τους. Διατυπώθηκαν, επίσης, προτάσεις για την ανάπτυξη περιβαλλοντικής στρατηγικής παγκόσμιας κλίμακας, με βασική αρχή την ευημερία του ανθρώπου και των κοινωνιών (UN, 1973).

Η συζήτηση των περιβαλλοντικών προβλημάτων και η σύνδεσή τους με τις επιλογές των κοινωνιών ανέδειξε την άρρηκτη σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον, τον κρίσιμο ρόλο και την ευθύνη του στη διασφάλιση περιβαλλοντικής ποιότητας. Τα ζητήματα αυτά περιλήφθηκαν στα προϊόντα της διάσκεψης, τη «Διακήρυξη» και το «Σχέδιο Δράσης για το περιβάλλον του ανθρώπου», και ορίστηκαν οι αρχές για την ανάπτυξη διεθνούς συνεργασίας με στόχο την

προστασία και βελτίωση του περιβάλλοντος (UN, 1973). Η εκπαίδευση των πολιτών θεωρήθηκε κρίσιμη και αναγκαία και διατυπώθηκε ρητά η ανάγκη για τη δημιουργία διεθνούς κοινού πλαισίου εργασίας για την ανάπτυξη της ΠΕ/ΕΠΑ (UN, 1973). Επιπλέον, στη συνάντηση καθιερώθηκε η 5η Ιουνίου ως Παγκόσμια Ημέρα Περιβάλλοντος, κατά την οποία κάθε έτος, τόσο τα όργανα του Ο.Η.Ε. όσο οι κυβερνήσεις σε εθνικό επίπεδο, να αναλαμβάνουν περιβαλλοντικές δράσεις για την ενημέρωση των πολιτών.

1975 Βελιγράδι: Διεθνές Συνέδριο για την ΠΕ

Τον Οκτώβριο του 1975 πραγματοποιήθηκε το «Διεθνές Συνέδριο για την ΠΕ στο Βελιγράδι, πρωτεύουσα της τότε Γιουγκοσλαβίας, όπου ιδρύθηκε και το Περιβαλλοντικό Πρόγραμμα των Ηνωμένων Εθνών (UNEP⁴). Στο Συνέδριο συζητήθηκαν ζητήματα σχετικά με το πλαίσιο της ΠΕ/ΕΠΑ, προσδιορίστηκε ο σκοπός και οι στόχοι της και διατυπώθηκαν οι κατευθυντήριες αρχές για την ανάπτυξη σχετικών προγραμμάτων (UNESCO, 1982. Φλογαΐτη, 1998. Δημητρίου, 2009). Τα ζητήματα αυτά, περιλήφθηκαν στη διακήρυξη γνωστή ως «Χάρτα του Βελιγραδίου» και επηρέασαν αποφασιστικά την εξέλιξη της ΠΕ/ΕΠΑ (UNESCO, 1976).

Βασικός άξονας του συνεδρίου τέθηκε η ανάπτυξη ενεργειών σε διεθνές επίπεδο, που «να διασφαλίζουν τη διατήρηση και τη βελτίωση των δυνατοτήτων της ανθρωπότητας και να προάγουν την ατομική και κοινωνική ευημερία σε αρμονία με το βιοφυσικό και το ανθρωπογενές περιβάλλον» (UNESCO, 1976, σελ. 15). Κάθε περιβαλλοντική δράση, σε κάθε έθνος, θα έπρεπε να αποσκοπεί στη βελτίωση της σχέσης κοινωνίας-φύσης, στην προαγωγή της ποιότητας ζωής και στην ευτυχία των ανθρώπων. Σύμφωνα με τη Χάρτα, οι πολιτισμικές ιδιαιτερότητες, η εκτίμηση των άλλων λαών πέρα από εθνικά σύνορα και η ολιστική θεώρηση του περιβάλλοντος αποτελούν καθοριστικές συνιστώσες στη προαγωγή των αρχών αυτών ως απώτερος στόχος των κοινωνιών. Τονίστηκε, ακόμα, η ανάγκη αλλαγών στις αναπτυξιακές διαδικασίες σε όλα τα κράτη, ώστε να συντελείται ανάπτυξη με την υποστήριξη της τεχνολογίας, που να εξασφαλίζει την ελαχιστοποίηση των επιβλαβών περιβαλλοντικών επιπτώσεων με «την υψηλότερη ποιότητα ζωής για τις παρούσες και τις μελλοντικές γενεές» (UNESCO, 1976, σ. 14).

Για την προώθηση των παραπάνω αρχών, η ΠΕ/ΕΠΑ αναγνωρίστηκε ως μια συνεχής και διαβίου εκπαιδευτική διαδικασία, που απευθύνεται στο ευρύτερο κοινό, με σκοπό τη «διαμόρφωση ενός παγκόσμιου πληθυσμού που έχει επίγνωση και ενδιαφέρεται για το περιβάλλον και τα προβλήματα που συνδέονται με αυτό, και που κατέχει τις γνώσεις, δεξιότητες, στάσεις, κίνητρα και δεσμεύεται να εργαστεί ατομικά και συλλογικά για την επίλυση των σύγχρονων προβλημάτων και την παρεμπόδιση νέων (UNESCO, 1976, σ. 15). Για την επίτευξη του σκοπού αυτού προσδιορίστηκαν συγκεκριμένοι στόχοι (Ένθετο 1).

Η έννοια της αειφορίας αποτέλεσε κεντρική ιδέα γύρω από την οποία σχεδιαζόταν η νέα μορφή ανάπτυξης, στη βάση της οποίας οργανώθηκε στη συνέχεια και η ΠΕ. Ουσιαστικά, η ΠΕ θα αποτελούσε το «όχημα» για την επίτευξή της. Έτσι, την περίοδο αυτή αναδιαμορφώνεται και σχεδιάζεται η μετεξέλιξή της σε Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη (ΕΑΑ), με βασικό στόχο μεταξύ άλλων την εκπαίδευση των πολιτών για την ενδυνάμωση της συμμετοχής τους στα περιβαλλοντικά και αναπτυξιακά ζητήματα στην τοπική κοινότητα και στη λήψη αποφάσεων.

⁴ UNEP: United Nations Environmental Programme

Ένθετο 1: Χάρτα Βελιγραδίου - Στόχοι της ΠΕ/ΕΠΑ (Δημητρίου, 2009, σελ. 61)

Η ΠΕ/ΕΠΑ να βοηθήσει τα άτομα και τις κοινωνικές ομάδες να αποκτήσουν:

Επίγνωση, δηλαδή ενημέρωση και ευαισθητοποίηση, για το συνολικό περιβάλλον και τα συναφή προβλήματα.

Γνώση, δηλαδή βασική κατανόηση του συνολικού περιβάλλοντος, των συναφών προβλημάτων και την κρίσιμη ευθύνη της ανθρωπότητας για τη θέση και τον ρόλο της σε αυτά.

Στάσεις, δηλαδή σθεναρά αισθήματα ενδιαφέροντος για το περιβάλλον και κίνητρα για ενεργό συμμετοχή στην προστασία και βελτίωσή του.

Δεξιότητες για την επίλυση των περιβαλλοντικών προβλημάτων.

Ικανότητα αξιολόγησης, δηλαδή κριτήρια και δεξιότητες να αξιολογούν τα μέτρα που λαμβάνονται για το περιβάλλον και τα εκπαιδευτικά προγράμματα σε σχέση με οικολογικούς, πολιτικούς, οικονομικούς, κοινωνικούς, αισθητικούς και εκπαιδευτικούς παράγοντες.

Συμμετοχή, δηλαδή αίσθημα υπευθυνότητας και αίσθηση του επείγοντος αναφορικά με τα περιβαλλοντικά προβλήματα, ώστε να αναλάβουν κατάλληλη δράση για την επίλυση τους.

(UNESCO, 1976, σελ. 15)

1977: Παγκόσμια Διακυβερνητική Διάσκεψη της Τιφλίδας και η Διακήρυξή της

Στη διάσκεψη αυτή που πραγματοποιήθηκε από το ΙΕΕΡ τον Οκτώβριο του 1977 συμμετείχαν ειδικοί σε θέματα εκπαίδευσης από 67 κράτη⁵, φορείς⁶ του ΟΗΕ και μη-κυβερνητικές οργανώσεις⁷. Η διάσκεψη αποτέλεσε το αποκορύφωμα των προσπάθειών για την καθιέρωση του διεθνούς χαρακτήρα της ΠΕ/ΕΠΑ, τη διαμόρφωση των στόχων, των αρχών της και του γενικού πεδίου δράσης για την ανάπτυξη της. Τα ζητήματα αυτά, καθώς και συστάσεις για την υλοποίησή τους περιλήφθηκαν στη «Διακήρυξη⁸ της Τιφλίδας», που συνοψογράφθηκε από τους συμμετέχοντες. Η διακήρυξη αποτελεί σημαντικότατο κείμενο στην εφαρμογή της ΠΕ/ΕΠΑ, καθώς είναι εκείνο που την καθιέρωσε διεθνώς (Παπαδημητρίου, 1998· Φλογαίτη, 1998). Σύμφωνα με αυτή, η ΠΕ οφείλει να προσανατολίζεται σε θέματα που απασχολούν τις τοπικές κοινωνίες και να εμπλέκει ενεργά τα άτομα στην επίλυσή τους (UNESCO, 1978). Επιπλέον, καταγράφεται η αναγκαιότητα και η σημασία της ΠΕ/ΕΑΠ ως δια βίου εκπαίδευσης για τη διαμόρφωση ατόμων ικανών να ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις ενός συνεχώς μεταβαλλόμενου κόσμου, να αντιλαμβάνονται τη σχέση αλληλεξάρτησης ανθρώπου-περιβάλλοντος, να κατανοούν τις μελλοντικές επιπτώσεις των δραστηριοτήτων και επιλογών τους, και να αντιμετωπίζουν περιβαλλοντικά και αναπτυξιακά ζητήματα στην προοπτική της προστασίας του περιβάλλοντος, με σεβασμό στις ανάγκες του συνόλου και αλληλεγγύη ανάμεσα σε όλη την ανθρωπότητα (UNESCO, 1978).

Οι στόχοι που τέθηκαν στη Διακήρυξη οργανώθηκαν σε πέντε κατηγορίες (επίγνωση για το περιβάλλον, γνώσεις, στάσεις, δεξιότητες και συμμετοχή) (βλ. Ένθετο 1) με συγκεκριμένες ενέργειες για καθέναν από αυτούς. Ήταν ανάλογοι με εκείνους της «Χάρτας του Βελιγραδίου» με την διαφορά ότι στην Τιφλίδα αναγνωρίστηκε εντονότερα η ανάγκη βιώματικής εμπλοκής των

⁵ 65 κράτη - μέλη (μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα) και 2 κράτη μη μέλη των Ηνωμένων Εθνών.

⁶ Ενδεικτικά αναφέρουμε: τον Παγκόσμιο Οργανισμό Μετεωρολογίας (World Meteorological Organization), τον Διεθνή Οργανισμό Εργασίας (International Labour Organization), τον Οργανισμό Τροφίμων και Γεωργίας (Food and Agriculture Organization).

⁷ Ενδεικτικά αναφέρουμε: τη Διεθνή Ένωση για τη Διατήρηση της Φύσης (International Union for Conservation of Nature), το Διεθνές Συμβούλιο Επιστημονικών Ενώσεων (International Council of Scientific Unions), την Ευρωπαϊκή Ένωση Εκπαιδευτικών (European Teachers' Union).

⁸ Το πλήρες κείμενο της Διακήρυξης της Τιφλίδας μπορείτε να το μελετήσετε αναλυτικά στο αγγλικό πρωτότυπο κείμενο: UNESCO, 1978 και στην ελληνική εκδοχή στα εξής: Φλογαίτη, 1998 (σελ. 247-294). Ψαλιδάς (1999).

ατόμων στα περιβαλλοντικά δρώμενα με έμφαση στην απόκτηση εμπειριών μέσα στο ίδιο το περιβάλλον, την καλλιέργεια αξιών και συναισθημάτων, τη διασαφήνιση των αξιών που διέπουν τις επιλογές σε ατομικό και κοινωνικό επίπεδο, τη διερεύνηση των πραγματικών αιτιών που δημιουργούν τα προβλήματα και την ενεργή συμμετοχή για την επίλυσή τους. Για την επίτευξη αυτών των στόχων προτάθηκαν κατευθυντήριες αρχές, οι οποίες μπορούν να ταξινομηθούν σε δύο κατηγορίες, ανάλογα με το αν προωθούν την περιβαλλοντική ή την εκπαιδευτική διάσταση της ΠΕ/ΕΠΑ. Η πρώτη διάσταση σχετίζεται με τον τρόπο μελέτης του περιβάλλοντος και των συναφών προβλημάτων ενώ η δεύτερη με τον τρόπο ενεργού εμπλοκής των εκπαιδευομένων στη μελέτη τους (Ένθετο 2).

Ένθετο 2: Κατευθυντήριες αρχές για την υλοποίηση της ΠΕ: περιβαλλοντική και εκπαιδευτική διάσταση (Δημητρίου, 2009, σελ. 72-73)

Περιβαλλοντική διάσταση

Η περιβαλλοντική εκπαίδευση θα πρέπει:

- να θεωρεί (ή να μελετά) το περιβάλλον στο σύνολό του, φυσικό και κατασκευασμένο, τεχνολογικό και κοινωνικό (οικονομικό, πολιτικό, τεχνολογικό, πολιτισμικό-ιστορικό, ηθικό, αισθητικό)
- να είναι διεπιστημονική στην προσέγγισή της, χρησιμοποιώντας ως πηγές τις ειδικές γνώσεις κάθε επιστημονικού τομέα, ώστε να είναι δυνατή μια ολιστική και ισορροπημένη προοπτική
- να εξετάζει τα κύρια περιβαλλοντικά προβλήματα από τοπική, εθνική, περιφερειακή και διεθνή άποψη, έτσι ώστε οι μαθητές να αποκτούν βαθιά γνώση των περιβαλλοντικών συνθηκών σε άλλες γεωγραφικές περιοχές
- να εστιάζει στις υπάρχουσες και τις ενδεχόμενες (μελλοντικές) περιβαλλοντικές καταστάσεις λαμβάνοντας παράλληλα υπόψη την ιστορική τους πλευρά
- να μελετά τις περιβαλλοντικές όψεις των σχεδίων για την ανάπτυξη και οικονομική μεγέθυνση
- να δίνει έμφαση στην πολυπλοκότητα των περιβαλλοντικών προβλημάτων και στην ανάγκη ανάπτυξης δεξιοτήτων κριτικής σκέψης και επίλυσης προβλήματος
- να προάγει την αξία και την αναγκαιότητα της τοπικής, εθνικής και διεθνούς συνεργασίας για την αποτροπή και επίλυση των περιβαλλοντικών προβλημάτων

Εκπαιδευτική διάσταση

Η περιβαλλοντική εκπαίδευση θα πρέπει:

- να είναι μία συνεχής και δια βίου διαδικασία, η οποία ξεκινά από την προσχολική εκπαίδευση και συνεχίζεται σε όλα τα στάδια της τυπικής και μη τυπικής εκπαίδευσης
- να καθιστά ικανούς τους εκπαιδευόμενους να έχουν ρόλο στον προγραμματισμό των μαθησιακών τους εμπειριών και να τους παρέχει τη δυνατότητα να λαμβάνουν αποφάσεις και να αποδέχονται τις συνέπειες (των αποφάσεών) τους
- να συσχετίζει την περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση, τη γνώση, τις δεξιότητες επίλυσης προβλήματος και την αποσαφήνιση αξιών με κάθε ηλικία, δίνοντας έμφαση στην περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση των ατόμων για τα προβλήματα που συμβαίνουν στην κοινότητά τους από τα πρώτα χρόνια της ηλικίας τους
- να βοηθά τους εκπαιδευόμενους να ανακαλύπτουν τα συμπτώματα και τις πραγματικές αιτίες των περιβαλλοντικών προβλημάτων
- να χρησιμοποιεί ποικίλα μαθησιακά περιβάλλοντα και μεγάλο εύρος εκπαιδευτικών προσεγγίσεων για τη διδασκαλία και μάθηση σχετικά με το περιβάλλον και από το περιβάλλον δίνοντας βαρύτητα σε πρακτικές

Δεκαετία του 1980: Αναζητώντας διεθνείς στρατηγικές και δράσεις για την ΠΕ/ΕΠΑ και την προώθηση της αειφορίας

Η ένταση των περιβαλλοντικών προβλημάτων στη δεκαετία του 80' ανέδειξε την ανάγκη διαμόρφωσης κοινών στρατηγικών για την αντιμετώπισή τους και τη λήψη αποφάσεων για τη διασφάλιση της ποιότητας ζωής και την προώθηση της ανάπτυξης. Ιδιαίτερα κρίσιμο αναδείχθηκε το πρόβλημα της μείωσης του στρώματος του στρατοσφαιρικού όζοντος (Ζερεφός, 1984. Βοϊκον, 1995), εξαιτίας της σοβαρότητας του οποίου υπογράφηκε το Πρωτόκολλο του

Μόντρεαλ (1987), με το οποίο δεσμεύονταν τα κράτη να εφαρμόσουν συγκεκριμένα μέτρα για τον μετριασμό του. Την ίδια εποχή, συνέβησαν ατυχήματα μεγάλης έκτασης με την απελευθέρωση ραδιενεργών ουσιών, με σημαντικότερο αυτό του Τσέρνομπιλ (1986), ενώ έκαναν δυναμικά την εμφάνισή τους προβλήματα όπως η όξινη βροχή και το ενισχυμένο φαινόμενο του θερμοκηπίου που οδηγεί στην κλιματική αλλαγή (Moran, Morgan & Wiersma, 1986). Εξαιτίας της περιβαλλοντικής κατάστασης, οι διεθνείς συναντήσεις που έγιναν στη δεκαετία αυτή επικεντρώθηκαν κυρίως στο περιβάλλον, τα προβλήματα και την προστασία του, στο πλαίσιο των οποίων η ΠΕ αποτέλεσε κεντρικό στρατηγικό άξονα. Ειδικότερα, έγιναν τρεις συναντήσεις αφιερωμένες στο περιβάλλον (Πίνακας 1) και μία, το 1987, αποκλειστικά στην ΠΕ.

Πίνακας 1. Συναντήσεις και κείμενα για το περιβάλλον και την αειφορία στη δεκαετία του 1980

1980: Διεθνής στρατηγική για τη διατήρηση (The World Conservation Strategy) (IUCN, 1980· Palmer & Neal, 1994)	
Τόπος: Γκλαντ, Ελβετία	Οργάνωση: IUCN, το UNEP και τη συνδρομή της WWF
Σκοπός: Διαμόρφωση διεθνούς στρατηγικής για τη διατήρηση της φύσης και των φυσικών οντοτήτων ως βασική προϋπόθεση για αειφόρο ανάπτυξη	Βασικές αρχές/επιδιώξεις • Διατήρηση της γενετικής βιοποικιλότητας, των οικολογικών διαδικασιών και των οικοσυστημάτων που υποστηρίζουν τη ζωή. • Η χρήση των οικοσυστημάτων και των οργανισμών οφείλει να γίνεται με γνώμονα την παραγωγική τους δυνατότητα και την εφαρμογή μέτρων ώστε να μην υπερβαίνει των δυνατοτήτων τους. • Αλλαγή της συμπεριφοράς των πολιτών απέναντι στη βιόσφαιρα και αρμονική συνύπαρξη με τον φυσικό κόσμο.
1982: «Παγκόσμιος Χάρτης για τη Φύση» (World Charter for Nature) (IUCN, 1982)	
Οργάνωση: IUCN, το UNEP και ΟΗΕ	
Σκοπός: Δημιουργία ενός «κώδικα συνεργασίας» για την προστασία και διατήρηση της φύσης, των φυσικών οικοτόπων και πόρων.	Βασικές αρχές/επιδιώξεις • Σεβασμός στη φύση και προστασία των φυσικών διεργασιών • Προστασία της γενετικής ποικιλότητας, κάθε μορφή ζωής και των οικοτόπων • Προστασία των φυσικών περιοχών, χερσαίων ή υδάτινων ή της ατμόσφαιρας • Προστασία σπάνιων ή απειλούμενων περιοχών ή ειδών. • Προστασία της φύσης από την υποβάθμιση λόγω συρράξεων ή άλλων καταστροφικών ενεργειών • Υποστήριξη της αειφόρου παραγωγικότητας των οικοσυστημάτων που χρησιμοποιούνται από τον άνθρωπο ώστε να μην θέτονται σε κίνδυνο
1987: Έκθεση Brundtland «Το κοινό μας μέλλον» (Our Common Future) (Fang, Hassan & LePage, 2023· WCED, 1987)	
Τόπος: Όσλο, Νορβηγία	Οργάνωση: Παγκόσμια Επιτροπή για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη
Σκοπός: Η ανάπτυξη των χωρών και το πλαίσιο της ανάπτυξης ώστε να διασφαλιστεί ένα κοινό μέλλον με γνώμονα τη βελτίωση της ζωής όλων των πολιτών, αναπτυσσόμενων/αναπτυσσόμενων κρατών, και τη διατήρηση των φυσικών πόρων.	Βασικές αρχές/επιδιώξεις • Αειφόρος ανάπτυξη για την αντιμετώπιση της περιβαλλοντικής κρίσης. • Η ανάπτυξη «[...] αυτή που ικανοποιεί τις ανάγκες του παρόντος, χωρίς να διακυβεύεται η ικανότητα των μελλοντικών γενεών να ικανοποιήσουν τις δικές τους» • Εμπεριέχει την προστασία του περιβάλλοντος και την οικονομική ανάπτυξη ως αλληλοσυνδεόμενες έννοιες.

Η περιβαλλοντική ποιότητα στη δεκαετία του 80' συνδέθηκε με την ανάπτυξη. Ειδικότερα, αναζητήθηκε νέο μοντέλο ανάπτυξης με γνώμονα την αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών

προβλημάτων και την αειφόρο διαχείριση των φυσικών πόρων. Όπως έχουμε αναφέρει και αλλού (Δημητρίου, 2009):

Βασική αρχή της νέας αναπτυξιακής πολιτικής ήταν η σύνδεση της ανάπτυξης με την ποιότητα του περιβάλλοντος στην προοπτική της ενότητας περιβάλλοντος-ανάπτυξης, θεωρώντας τη μεταξύ τους σχέση μια σχέση αιτίας-αιτιατού.

Ο άνθρωπος εξαρτάται από την ποιότητα του περιβάλλοντος και τους φυσικούς πόρους. Επομένως, πρέπει η ανάπτυξη να γίνεται με τρόπο ώστε να διατηρούνται οι φυσικοί πόροι και να μην διαταράσσονται οι φυσικές λειτουργίες. Στην προσέγγιση αυτή, η ανάπτυξη πρέπει να βασίζεται στη γνώση της πολυπλοκότητας που διασυνδέει τα οικοσυστήματα της γης και στην κατανόηση των ορίων αντοχής τους (σελ. 22-23).

Η έννοια της αειφορίας αποτέλεσε κεντρική ιδέα γύρω από την οποία σχεδιαζόταν η νέα μορφή ανάπτυξης, στη βάση της οποίας οργανώθηκε στη συνέχεια και η ΠΕ. Ουσιαστικά, η ΠΕ θα αποτελούσε το «όχημα» για την επίτευξή της. Έτσι, την περίοδο αυτή αναδιαμορφώνεται και σχεδιάζεται η μετεξέλιξή της σε Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη (ΕΑΑ), με βασικό στόχο μεταξύ άλλων την εκπαίδευση των πολιτών για την ενδυνάμωση της συμμετοχής τους στα περιβαλλοντικά και αναπτυξιακά ζητήματα στην τοπική κοινότητα και στη λήψη αποφάσεων.

1987: Διεθνές Συνέδριο Μόσχας: «Διεθνής στρατηγική δράσης στην περιβαλλοντική εκπαίδευση και κατάρτιση για τη δεκαετία του 1990»

Τον Αύγουστο του 1987 έγινε από το ΙΕΕΡ στη Μόσχα, τότε πρωτεύουσα της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, διεθνές συνέδριο για την περιβαλλοντική εκπαίδευση και κατάρτιση για τη δεκαετία του 1990. Συμμετείχαν 300 ειδικοί από 100 χώρες και παρευρέθηκαν ως παρατηρητές εκπρόσωποι διεθνών μη-κυβερνητικών οργανώσεων (UNESCO, 1988). Στις εργασίες συζητήθηκε και αποτιμήθηκε η εξέλιξη της ΠΕ/ΕΠΑ στη διάρκεια της δεκαετίας που μεσολάβησε από τη Διάσκεψη της Τιφλίδας. Στο διάστημα αυτό πραγματοποιήθηκαν μελέτες για την περιβαλλοντική εκπαίδευση, εντάχθηκε στα εκπαιδευτικά προγράμματα διαφόρων χωρών και αναπτύχθηκαν εφαρμογές εντός και εκτός σχολικού πλαισίου. Δημιουργήθηκε εκπαιδευτικό υλικό για την κατάρτιση και επιμόρφωση των εκπαιδευτικών και μεθοδολογικά εργαλεία για την υλοποίησή της στην εκπαιδευτική πράξη. Καθοριστική ήταν η συμβολή του UNEP, με την ευθύνη του οποίου εκδόθηκε η σειρά «Environmental Education Series». Οι τόμοι⁹ αυτοί αποτέλεσαν βασικά εργαλεία για την εφαρμογή των αρχών και την προαγωγή της φιλοσοφίας της ΠΕ όπως καθορίστηκαν στη Διάσκεψη της Τιφλίδας.

Η προβληματική που αναπτύχθηκε στις εργασίες του Συνεδρίου, οι διαπιστώσεις που έγιναν για τον προσδιορισμό των σκοπών μιας διεθνούς στρατηγικής για δράση στο πεδίο της ΠΕ και κατάρτισης και οι ανάγκες που αναδείχθηκαν, αποτέλεσαν το πλαίσιο ενός ολοκληρωμένου σχεδίου δράσης για την προώθηση της ΠΕ στην επερχόμενη δεκαετία (UNESCO, 1988) και διαρθρώθηκε σε εννέα θεματικές κρίσιμες για την εξέλιξή της στην επερχόμενη δεκαετία (Πίνακας 2).

Πίνακας 2. Θεματικές ενότητες και στόχοι στρατηγικής ΠΕ, Μόσχα 1987 (UNESCO, 1988)

Θεματική ενότητα	Στόχος
1. Πρόσβαση στην πληροφόρηση	○ Ενδυνάμωση του διεθνούς συστήματος πληροφόρησης και ανταλλαγής της εμπειρίας του UNEP
2. Έρευνα και πειραματισμός	○ Ενίσχυση της έρευνας και του πειραματισμού στο εκπαιδευτικό περιεχόμενο, τις μεθόδους και τις στρατηγικές για την οργάνωση και τη μετάδοση των μηνυμάτων της ΠΕ και την κατάρτιση
3. Εκπαιδευτικά προγράμματα και	○ Προώθηση της ΠΕ/ ανάπτυξη αναλυτικού προγράμματος και

⁹ Η σειρά αυτή περιλαμβάνει περισσότερους από 46 τόμους οι οποίοι κυκλοφόρησαν μεταφρασμένοι σε τέσσερις γλώσσες (Αγγλικά, Γαλλικά, Αραβικά και Ισπανικά). Οι περισσότεροι από αυτούς είναι διαθέσιμοι σε ηλεκτρονική μορφή στον ιστότοπο του ΙΕΕ (Unesco/UNEP) (www.unesco.org).

διδασκτικό υλικό	διδασκτικών υλικών για τη γενική εκπαίδευση
4. Κατάρτιση προσωπικού	ο Προώθηση της κατάρτισης προκειμένου να καταστεί ικανό το εκπαιδευτικό προσωπικό για την τυπική και μη τυπική ΠΕ
5. Τεχνική και επαγγελματική εκπαίδευση	ο Ενσωμάτωση της περιβαλλοντικής διάστασης στην τεχνική και επαγγελματική εκπαίδευση
6. Εκπαίδευση/πληροφόρηση γενικότερου πληθυσμού	ο Αποτελεσματικότερη εκπαίδευση και πληροφόρηση του γενικότερου πληθυσμού με χρήση ΜΜΕ και τεχνολογίας ΤΠΕ
7. Πανεπιστημιακή εκπαίδευση	ο Αποτελεσματικότερη ενσωμάτωση της περιβαλλοντικής διάστασης στην πανεπιστημιακή εκπαίδευση με την ανάπτυξη μελέτης προγραμμάτων, διδακτικού υλικού και κατάρτισης και τη δημιουργία κατάλληλων θεσμικών μηχανισμών
8. Εκπαίδευση ειδικών επιστημόνων	ο Προώθηση εξειδικευμένης επιστημονικής και τεχνικής ΠΕ
9. Διεθνής και περιφερειακή συνεργασία	ο Ανάπτυξη της ΠΕ μέσα από συντονισμένες συνεργασίες σε διεθνές και περιφερειακό επίπεδο

1988: Συμβούλιο της Ευρώπης (ΣΕ) και των Υπουργών Παιδείας της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) για την ΠΕ

Το 1988, το Συμβούλιο της Ευρώπης (ΣΕ) και οι Υπουργοί Παιδείας της ΕΕ, σε συνάντησή τους προχώρησαν σε ψήφισμα για την υλοποίηση της ΠΕ στα κράτη-μέλη, που περιλάμβανε πρόταση για ενσωμάτωσή της σε όλες τις βαθμίδες και μορφές της εκπαίδευσης, τυπική, μη τυπική, επαγγελματική και εκπαίδευση ενηλίκων, και προώθηση της συνεργασίας μεταξύ των κρατών-μελών για ανταλλαγή εμπειριών, πληροφοριών και ιδεών, βελτίωση του διαθέσιμου ενημερωτικού και εκπαιδευτικού υλικού και ανάπτυξη νέου, και χρήση των νέων τεχνολογιών (ΕΕ, 1988). Βασικές επιδιώξεις των πρωτοβουλιών αυτών ήταν η ενίσχυση των νέων στη λήψη πρωτοβουλιών, η ενδυνάμωση της μεταξύ τους συνεργασίας και η ανάπτυξη συμπράξεων μεταξύ πανεπιστημίων και εκπαιδευτικών φορέων.

Ακολουθώντας το πνεύμα και τη φιλοσοφία των συναντήσεων της δεκαετίας του 80', το ψήφισμα του ΣΕ έθετε ως σκοπό της ΠΕ αφενός την ευαισθητοποίηση του κοινού για την ορθολογική χρήση των φυσικών πόρων και τα περιβαλλοντικά προβλήματα, αφετέρου την αναγνώριση των πιθανών λύσεων και των ενεργειών που μπορούν τα ίδια τα άτομα να κάνουν για την αντιμετώπισή τους.

Για την επίτευξη του σκοπού αυτού, τονίστηκαν ως βασικές κατευθυντήριες αρχές, που υποστηρίζουν μεταξύ άλλων (ΕΕ, 1988, σ. 1):

- *το περιβάλλον ως κοινή κληρονομιά της ανθρωπότητας*
- *το κοινό καθήκον όλων να διατηρήσουμε, να προστατεύσουμε και να βελτιώσουμε την ποιότητα του περιβάλλοντος για να προφυλάξουμε την ανθρώπινη υγεία και να εξασφαλίσουμε την οικολογική ισορροπία,*
- *την ανάγκη για σώφρονα και ορθολογική χρήση των φυσικών πόρων,*
- *τον τρόπο με τον οποίο μπορεί ο καθένας, με τη συμπεριφορά του, μεταξύ άλλων ως καταναλωτών, να συμβάλει στην προστασία του περιβάλλοντος .*

Συμπερασματικά, τα έντονα περιβαλλοντικά προβλήματα της δεκαετίας του 80' ανέδειξαν τη σημασία της ατομικής και συλλογικής συμμετοχής για την αντιμετώπισή τους και τον ρόλο της ΠΕ/ΕΠΑ στην κατεύθυνση αυτή, ως μια εκπαίδευση που θα ενδυνάμωνε τα άτομα, καθιστώντας τα ικανά να προσεγγίζουν ολιστικά τα προβλήματα, αναζητώντας τις πραγματικές αιτίες τους και τη σημασία των ατομικών και συλλογικών αξιών, στάσεων και συμπεριφορών στη διασφάλιση της περιβαλλοντικής ποιότητας.

Δεκαετία 1990: Η περιβαλλοντική εκπαίδευση, αειφορία και αειφόρος ανάπτυξη

Στις διεθνείς συναντήσεις της δεκαετίας αυτής, η ΠΕ συνδέεται εντονότερα με την έννοια της αειφορίας και της αειφόρου ανάπτυξης, με εξέχουσα τη Σύνοδο Κορυφής για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη στο Ρίο ντε Τζανέιρο (UNEP, 1992). Η προβληματική, οι κεντρικές αρχές και οι προτεινόμενες στρατηγικές που τέθηκαν στη συνάντηση αυτή, καθόρισαν αποφασιστικά τον νέο προσανατολισμό της ΠΕ στην εκπαίδευση και ευαισθητοποίηση των πολιτών, που διατυπώθηκε στη διάσκεψη της Θεσσαλονίκης το 1997 (UNESCO, 1997). Καθοριστική ήταν επίσης η συνάντηση που έγινε στο Τορόντο το 1992, αλλά και άλλα διεθνή συνέδρια με ειδική θεματολογία, όπως για τα «ανθρώπινα δικαιώματα» στη Βιέννη (1993), την «κοινωνική ανάπτυξη» στην Κοπεγχάγη (1995), για τις «Γυναίκες» στο Πεκίνο (1995), την «εκπαίδευση των πολιτών και ανάπτυξη» και τους «ανθρώπινους οικισμούς» στην Κωνσταντινούπολη (1993, 1996) (UN 1993· 1996· 1996a· 1996b· UNESCO, 1994). Στις συναντήσεις της δεκαετίας αυτής, ο όρος «Περιβαλλοντική Εκπαίδευση» περιθωριοποιήθηκε και τη θέση του παίρνει ο όρος «Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη» (ΕΑΑ).

1992: Παγκόσμια Διακυβερνητική Διάσκεψη, Ρίο - Βραζιλία: «Περιβάλλον και Ανάπτυξη» και Agenda 21

Η ανάπτυξη συνεργασιών για την αντιμετώπιση των έντονων και παγκόσμιων περιβαλλοντικών προβλημάτων, επέβαλαν τη διακυβερνητικής διάσκεψης που πραγματοποιήθηκε στο Ρίο της Βραζιλίας το 1992. Η συνάντηση οδήγησε στη διαμόρφωση μιας παγκόσμιας κοινής στρατηγικής για την αναβάθμιση του περιβάλλοντος, τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των ανθρώπων και την επίτευξη αειφορίας, την «Agenda 21». Σε αυτήν περιληφθήκαν απαιτούμενες ενέργειες και δράσεις που συμφωνήθηκαν να υλοποιηθούν από τα κράτη που την υπέγραψαν για την αντιμετώπιση των προκλήσεων του 21^{ου} αιώνα και την επίτευξη αειφορίας.

Κρίσιμη αρχή τέθηκε η διατήρηση των φυσικών πόρων, μέσα από την ορθή χρήση και την προστασία τους, και η πρόληψη των επιπτώσεων από τη χρήση τους στο φυσικό, το κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον, ώστε να διασφαλιστεί η λειτουργία των κοινωνιών στο παρόν και το μέλλον (UNESCO, 1992). Στην κατεύθυνση αυτή, καθορίστηκαν δράσεις για βελτίωση της περιβαλλοντικής ποιότητας και των κοινωνικο-οικονομικών συνθηκών (Πίνακας 2).

Πίνακας 2. Επίτευξη αειφόρου ανάπτυξης: περιβαλλοντικές και κοινωνικο-οικονομικές δράσεις

Περιβαλλοντικές δράσεις	Κοινωνικο-οικονομικές δράσεις
• Αλλαγή των καταναλωτικών συνηθειών • Προστασία και προαγωγή της υγείας • Προστασία της ατμόσφαιρας • Διαχείριση και χρήση της γης • Αγροτική και αστική ανάπτυξη • Προστασία των δασών • Διατήρηση της βιοποικιλότητας • Ανάπτυξη φιλοπεριβαλλοντικής τεχνολογίας για ασφαλή διαχείριση απορριμμάτων, τοξικών και ραδιενεργών αποβλήτων • Προστασία της ποιότητας και διαθεσιμότητας των υδάτινων πόρων • Προστασία των θαλασσών	• Προώθηση της εκπαίδευσης και της ενημέρωσης και κατάρτισης του ευρύτερου κοινού • Καταπολέμηση της φτώχειας • Ενσωμάτωση του περιβάλλοντος και της ανάπτυξης στη λήψη αποφάσεων • Αναγνώριση και ενίσχυση του ρόλου των γηγενών πληθυσμών και των κοινοτήτων τους • Ενίσχυση του ρόλου των τοπικών αυτοδιοικήσεων και των μη-κυβερνητικών οργανώσεων • Ενίσχυση του ρόλου των γυναικών • Ενίσχυση του ρόλου των επιχειρήσεων, της βιομηχανίας των εργαζομένων και των σωματείων τους • Ενδυνάμωση της επιστημονικής και τεχνολογικής κοινότητας • Ανάπτυξη διεθνών νομικών μέσων και μηχανισμών • Ενημέρωση και πληροφόρηση για τη λήψη αποφάσεων

Η εκπαίδευση, τυπική και μη τυπική, αναγνωρίστηκε ως αποφασιστικός παράγοντας για την υλοποίηση αειφόρου ανάπτυξης. Έτσι, προτάθηκαν τομείς δράσης για την αποτελεσματικότητά

της ΠΕ/ΕΠΑ, που εστίασαν στον επαναπροσανατολισμό της προς την αειφορία, την ενημέρωση των πολιτών και την προώθηση της κατάρτισης (UNESCO, 1992). Βασική επιδίωξη ήταν τα άτομα ώστε να καταστούν ικανά να προσεγγίζουν ολιστικά τα αναπτυξιακά ζητήματα, ιδιαίτερα της τοπικής τους κοινωνίας, να αντιλαμβάνονται τις επιπτώσεις των επιλογών τους στο περιβάλλον και τη λειτουργία των κοινωνιών, να συμμετέχουν ενεργά στη λήψη αειφορικών αποφάσεων για την αντιμετώπισή τους, και στην επίτευξη αειφορίας (UNESCO, 1992).

Στο επίπεδο της τυπικής εκπαίδευσης, βασικός άξονας ήταν η ενσωμάτωση της ΠΕ σε όλα τα γνωστικά αντικείμενα μέσω της ανάπτυξης διεπιστημονικών προσεγγίσεων και αναζήτησης επιστημονικών πληροφοριών από διαφορετικές γνωστικές περιοχές (φυσικές, κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες). Επίσης, ο προσανατολισμός της σε θέματα της τοπικής κοινωνίας, με έμφαση στα οικοσυστήματα και την υγεία (π.χ., ασφάλεια πόσιμου νερού, υγιεινή, διατροφή), μέσω της ανάπτυξης στο σχολείο σχετικών δραστηριοτήτων για εμπλοκή των μαθητών/τριών σε συνεργασία με τοπικές υπηρεσίες, στην έρευνα σε τοπικού ενδιαφέροντος οικοσυστήματα, προστατευόμενες περιοχές ή άλλες περιοχές οικολογικής κληρονομιάς (UNESCO, 1992).

Σε συνέχεια των προτάσεων της Διακήρυξης της Τιφλίδας, η ανάπτυξη προγραμμάτων επαγγελματικής κατάρτισης σε περιβαλλοντικά και αναπτυξιακά θέματα που σχετίζονται με πρακτικές στους εργασιακούς χώρους, την παραγωγική διαδικασία, το εμπόριο και την εφαρμογή της τεχνολογίας, αποτέλεσε τον τρίτο άξονα της Agenda 21 για την καλλιέργεια αειφόρων πρακτικών στην εργασία και την παραγωγική διαδικασία, το εμπόριο και την εφαρμογή της τεχνολογίας (UNESCO, 1978, 1992).

1992: Παγκόσμιο Συνέδριο Εκπαίδευσης και Επικοινωνίας για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, Τορόντο - Καναδάς

Στο συνέδριο που οργανώθηκε από το UNEP, την UNESCO και το ICC¹⁰ τον Οκτώβριο του 1992, συμμετείχαν περισσότερα από 3000 άτομα από 75 διαφορετικές χώρες. Οι εργασίες του επικεντρώθηκαν στις αρχές της Agenda 21 για την προώθηση της ΠΕ/ΕΠΑ και την κατάρτιση του ευρύτερου κοινού, καθώς στο Ρίο αναγνωρίστηκε ως το εργαλείο που θα εξυπηρετούσε τις ανάγκες της ΑΑ (UN, 2004).

Κεντρική αρχή της συνάντησης ήταν ότι η φύση αποτελεί κεφάλαιο για την ανάπτυξη των κοινωνιών, η διατήρηση του οποίου είναι άμεσα συνδεδεμένη με τη μείωση του αντίκτυπου των ανθρώπινων ενεργειών στην ποιότητά του. Επομένως, σκοπός της εκπαίδευσης των πολιτών είναι η ενίσχυσή τους ώστε να κατανοούν τις επιπτώσεις των ανθρώπινων δραστηριοτήτων στο περιβάλλον και με γνώμονα την μείωσή τους να βελτιώσουν την παραγωγικότητα, αξιοποιώντας την τεχνολογική πρόοδο και προάγοντας πολιτισμικές συνθήκες που ευνοούν την κοινωνική και οικονομική αλλαγή (UN, 2004). Γίνεται φανερό λοιπόν, ότι αποδόθηκε στην ΠΕ εργαλειακός χαρακτήρας, με πρωταρχικό στόχο την υποστήριξη της ανάπτυξης, θέση που χαρακτήριζε τις σχετικές πρωτοβουλίες και στη συνέχεια της δεκαετίας.

1997: Διεθνής Διάσκεψη, Θεσσαλονίκη-Ελλάδα: "Περιβάλλον και κοινωνία: εκπαίδευση και ευαισθητοποίηση των πολιτών για την αειφορία"

Από τη συζήτηση που προηγήθηκε, διαπιστώνουμε ότι η διεθνής κοινότητα, κάτω από την ομπρέλα του ΟΗΕ και της UNESCO, δρομολογούσε τη δεκαετία του 90 την υιοθέτηση του όρου ΕΑΑ αντί της ΠΕ και με βασική αρχή οργάνωσής της την αειφορία και συμφωνούμε με την άποψη ότι «η απόφαση των UNESCO και IUCN να υιοθετήσουν την ΕΑΑ ήταν προειλημμένη» (Λιαράκου και Φλογαίτη, 2007 σελ. 31). Η πρόθεση αυτή έγινε πραγματικότητα το 1997 με την οργάνωση στη Θεσσαλονίκη διεθνούς διάσκεψης με θέμα «Περιβάλλον και κοινωνία: εκπαίδευση και ευαισθητοποίηση των πολιτών για την αειφορία» από την UNESCO σε συνεργασία με την Ελληνική Κυβέρνηση και το Μεσογειακό Γραφείο Πληροφόρησης για το

¹⁰ ICC, International Chamber of Commerce (Παγκόσμιος Επιχειρηματικός Οργανισμός).

Περιβάλλον και την Αειφόρο Ανάπτυξη (ΜΙΟ-ECSDE), με τη συμμετοχή ερευνητών της ΠΕ και εκπροσώπων 83 διαφορετικών κρατών.

Η προελημμένη απόφαση να υιοθετηθεί η ΕΠΑ αντί για την ΠΕ ενισχύεται και από το γεγονός ότι συντάχθηκε ένα κείμενο με διπλό σκοπό: να αποτελέσει αφενός το πλαίσιο για τη συζήτηση στη διάσκεψη για μετασχηματισμό της ΠΕ σε ΕΑΑ, αφετέρου τον τρόπο με τον οποίο η UNESCO είχε δεσμευτεί αι θα υποστήριζε την υλοποίηση του προγράμματος για την εκπαίδευση όπως περιγραφόταν στο κεφάλαιο 36 της Agenda 21 (UNESCO, 1997). Προϊόν της διάσκεψης αποτέλεσε η «Διακήρυξη της Θεσσαλονίκης», που περιλάμβανε τις βασικές αρχές για τον προσανατολισμό της ΠΕ στην ΕΑΑ. Ουσιαστικά το κείμενο αυτό δεν αποτέλεσε προϊόν συζήτησης μεταξύ των συμμετεχόντων, αλλά προετοιμάστηκε από την UNESCO και τέθηκε στην ολομέλεια για υιοθέτησή του. Βασίστηκε στις αρχές της Agenda 21 και στα σχέδια δράσης και τις στρατηγικές για προώθηση της ΠΕ από τις κύριες διεθνείς συναντήσεις που προηγήθηκαν (Βελιγράδι, Τιφλίδα, Μόσχα), αλλά με ενισχυμένη και κεντρική ιδέα την εκείνη της αειφορίας (UNESCO -EPD, 1997, άρθρο 2).

Όπως χαρακτηριστικά τονίστηκε, η αειφορία «περιλαμβάνει όχι μόνο το περιβάλλον αλλά επίσης ζητήματα όπως η φτώχεια, η υγεία, η ασφάλεια των τροφίμων, η δημοκρατία, τα ανθρώπινα δικαιώματα και η ειρήνη. Η αειφορία είναι σε τελική ανάλυση μια ηθική επιταγή στην οποία η πολιτισμική ποικιλότητα και η παραδοσιακή γνώση πρέπει να απολαμβάνουν τον απαιτούμενο σεβασμό» (UNESCO -EPD, 1997, άρθρο 10). Η επίτευξη της αειφορίας απαιτεί ατομικές προσπάθειες αλλά και συνεργασίες μεταξύ των ατόμων, των κυβερνήσεων και άλλων φορέων, καθώς δεν αποτελεί ζήτημα μόνο της εκπαιδευτικής κοινότητας αλλά του ευρύτερου πληθυσμού και σχετίζεται με το σύνολο των ανθρώπινων δραστηριοτήτων και θεσμών. Επομένως, για τη μελέτη και την αειφόρο αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων είναι αναγκαία η διεπιστημονική και ολιστική προσέγγισή τους.

Όσον αφορά στην αντικατάσταση και υιοθέτηση του νέου όρου «εκπαίδευση για το περιβάλλον και την αειφορία» στη Διάσκεψη της Θεσσαλονίκης, αν και αρχικά προτάθηκε έμμεσα ως συνώνυμος όρος, από τα τέλη της δεκαετίας 1990 καθιερώθηκε με την πιο διευρυμένη έκδοχή (UNESCO -EPD, 1997):

Η περιβαλλοντική εκπαίδευση, καθώς αναπτύχθηκε στο πλαίσιο των προτάσεων της Τιφλίδας και εξελισσόμενη συμπεριέλαβε το σύνολο του φάσματος των παγκόσμιων περιβαλλοντικών ζητημάτων της Agenda 21 αλλά και το σύνολο των προτάσεων για την εκπαίδευση που διαμορφώθηκαν στα σημαντικότερα συνέδρια σχετικά με το περιβάλλον, αντιμετωπίστηκε ως εκπαίδευση για την αειφορία. Η προσέγγιση αυτή της επιτρέπει να αναφέρεται ενδεχομένως ως «εκπαίδευση για το περιβάλλον και την αειφορία» (άρθρο 11).

Από το 2000 έως το 2020: Οργανώνοντας την ΕΠΑ πάνω στους 17 Στόχους της Αειφόρου Ανάπτυξης

Η δεκαετία του 2000 βρίσκει την εκπαιδευτική κοινότητα να αναζητά τρόπους προώθησης των αρχών της αειφορίας και ενσωμάτωσής τους στην εκπαιδευτική πράξη. Διάφορες συναντήσεις πραγματοποιήθηκαν με εστίαση σε ζητήματα ανάπτυξης, περιβάλλοντος και εκπαίδευσης, και διαμορφώθηκαν νέοι στόχοι και διαδικασίες για την επίτευξή τους. Χαρακτηριστικό της δεκαετίας 2000 είναι η συζήτηση αναπτυξιακών ζητημάτων και σοβαρών προβλημάτων με κυρίαρχα την κλιματική αλλαγή και την προστασία της θαλάσσιας ζωής.

Η δεκαετία 2000: Αναπτυξιακοί στόχοι για την χιλιετία (ΑΣΧ-MDGs¹¹), ΟΗΕ

Τον Σεπτέμβριο του 2000, η Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ θέσπισε τους Αναπτυξιακούς Στόχους για τη Χιλιετία (ΑΣΧ) με ορίζοντα την επίτευξη τους έως το 2015 (UN, 2000). Τα κράτη-μέλη

¹¹ MDGs : Millennium Declaration Goals

δεσμεύτηκαν ηθικά και πρακτικά για δράσεις για την υλοποίησή τους. Η διακήρυξη δέσμευε τους παγκόσμιους ηγέτες να καταπολεμήσουν τη φτώχεια, την πείνα, τις ασθένειες, τον αναλφαριθμο, την περιβαλλοντική υποβάθμιση και τις διακρίσεις κατά των γυναικών.

Συγκεκριμένα εστίαζαν σε, 1) εξάλειψη της φτώχειας και της πείνας, 2) εκπαίδευση για όλους, ολοκλήρωση πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, 3) προώθηση της ισότητας των φύλων και ενδυνάμωση των γυναικών, 4) μείωση της παιδικής θνησιμότητας, 5) βελτίωση της υγείας των μητέρων που κυοφορούν, 6) καταπολέμηση του HIV/AIDS, της ελονοσίας και άλλων ασθενειών, 7) διασφάλιση της περιβαλλοντικής αειφορίας και 8) παγκόσμια συνεργασία για την ανάπτυξη. Οι ΑΣΧ μετασχηματίστηκαν στα τέλη της δεκαετίας στους 17 Στόχους για την ΑΑ (ΣΑΑ).

2002: Γιοχάνεσμπουργκ, Παγκόσμια Διάσκεψη Κορυφής για την αειφόρο ανάπτυξη

Στη διάσκεψη αυτή επανήλθε το ζήτημα της αειφόρου ανάπτυξης ως ο μοναδικός δρόμος για την αντιμετώπιση της περιβαλλοντικής υποβάθμισης, της εξάλειψη των κοινωνικών ανισοτήτων μεταξύ των λαών, και ειδικότερα της φτώχειας. Προκειμένου να επιτευχθούν οι στόχοι αυτοί, χρειάζεται να υπάρξει συνεργασία μεταξύ των κρατών για την οικοδόμηση μιας ανθρώπινης, δίκαιης παγκόσμιας κοινωνίας (UNESCO, 2002). Καθώς η οικονομία, η κοινωνία και το περιβάλλον καθορίστηκαν ως πυλώνες της αειφορίας, οι στρατηγικές και οι πολιτικές για την επίτευξή της όφειλαν να τους λαμβάνουν υπόψη ως αλληλεξαρτώμενους. Συνεπώς, η εξάλειψη της φτώχειας, η αλλαγή των παραγωγικών και καταναλωτικών προτύπων, η προστασία και η διαχείριση των φυσικών πόρων στη βάση της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης θεωρήθηκαν ως κυρίαρχοι στόχοι της ανάπτυξης (UNESCO 2002, σ. 3). Τέλος, σε συνέχεια των προσπάθειών που εκφράστηκαν στη Διάσκεψη του Ρίο το 1992, η εκπαίδευση θεμελιώθηκε ως το επίκεντρο των προσπαθειών για την επίτευξη της αειφορίας. Στο πλαίσιο αυτό προτάθηκαν οι άξονες της ΕΑΑ.

2005: Υιοθέτηση από την UNESCO της ΕΑΑ και αφιέρωση της Δεκαετίας 2005-2014

Η Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών υιοθέτησε την πρόταση για την ΕΑΑ, κήρυξε τη δεκαετία 2005-2014 ως «Δεκαετία για την ΕΑΑ» (UNDESD¹²) και η UNESCO ανέλαβε την προώθησή της μέσα από το Διεθνές Σχέδιο Εφαρμογής (UNDESD - IIS¹³) (στο εξής «δεκαετία ΕΑΑ»). Σκοπός της δεκαετίας αυτής ήταν η ενσωμάτωση των αξιών και των αειφόρων αναπτυξιακών πρακτικών σε όλες τις μορφές εκπαίδευσης για ενθάρρυνση αλλαγών στις ατομικές και συλλογικές συμπεριφορές, ώστε να διασφαλιστεί δίκαιη κοινωνία, περιβαλλοντική ισότητα και οικονομική αειφορία για όλες τις γενιές, τωρινών και μελλοντικών (UNDESD, 2003. UNESCO, 2005). Στην κατεύθυνση αυτή τέθηκαν προτεραιότητες για τη διευκόλυνση της επικοινωνίας μεταξύ των εμπλεκόμενων στην ΕΑΑ για ανταλλαγή απόψεων και αλληλεπίδρασή τους, βελτίωση της ποιότητας της διδασκαλίας και μάθησης και προσανατολισμό στην εκπαίδευση για την αειφορία, και ενίσχυση των χωρών για την ενσωμάτωση της ΕΑΑ στις μεταρρυθμιστικές εκπαιδευτικές πολιτικές και εφαρμογές (UNESCO, 2005).

Στο πλαίσιο του IIS για την Δεκαετία της ΕΑΑ, αναγνωρίστηκε ότι η έννοια της αειφορίας είναι μια εξελισσόμενη έννοια, ανοιχτή σε ερμηνείες. Επομένως στην προώθηση της ΕΑΑ, θεωρείται αναγκαίο να ξεκαθαριστεί τι σημαίνει αειφορία και ποιες οι επιδιώξεις της. Για τη διασαφήνιση του όρου τονίζεται ότι η Δεκαετία για την ΕΑΑ περιλαμβάνει τρεις τομείς-κλειδιά: την κοινωνία, το περιβάλλον και την οικονομία, με την κουλουρά ως σημαντική διάσταση. Αποσαφηνίζοντας τις επιδιώξεις καθενός από τους τομείς αυτούς, αναφέρεται (UNESCO, 2005):

- *Κοινωνία: επιδιώκεται η κατανόηση των κοινωνικών θεσμών και του ρόλου τους στην αλλαγή και την ανάπτυξη, καθώς επίσης των δημοκρατικών και συμμετοχικών συστημάτων που παρέχουν την δυνατότητα για ελεύθερη έκφραση των απόψεων, επιλογή των κυβερνήσεων και εξάλειψη των διαφορών.*

¹² United Nations Decade for Education for Sustainable Development.

¹³ International Implementation Scheme

- *Περιβάλλον:* επιδιώκεται η κατανόηση των φυσικών πόρων και της ευθραυστότητας των φυσικών περιβαλλόντων και των επιπτώσεων στο περιβάλλον των ανθρώπινων δραστηριοτήτων και αποφάσεων, με τη δέσμευση τα περιβαλλοντικά θέματα να αποτελούν συνιστώσα της κοινωνικής και οικονομικής αναπτυξιακής πολιτικής.
- *Οικονομία:* επιδιώκεται η ευαισθητοποίηση ως προς τα όρια και τις δυνατότητες της οικονομικής μεγέθυνσης και των επιπτώσεών της στην κοινωνία και στο περιβάλλον, με τη δέσμευση να αποτιμώνται τα ατομικά και κοινωνικά επίπεδα κατανάλωσης στην προοπτική της προστασίας του περιβάλλοντος και της κοινωνικής δικαιοσύνης (σ. 5).

Συνοψίζοντας, τα χαρακτηριστικά της ΕΑΑ, όπως αναδείχθηκαν στο παραπάνω κείμενο είναι μεταξύ άλλων ότι η ΕΑΑ (UNESCO, 2005):

- βασίζεται στις αρχές και αξίες που διέπουν την αειφορία
- πραγματεύεται την ποιότητα των τριών πυλώνων της αειφορίας: περιβάλλον, κοινωνία και οικονομία
- προωθεί τη δια βίου εκπαίδευση
- είναι διεπιστημονική
- αξιοποιεί όλες τις μορφές εκπαίδευσης (τυπική, μη τυπική και άτυπη)
- συνεισφέρει και διευκολύνει την έννοια της αειφορίας
- πραγματεύεται πλανητικά ζητήματα και προτεραιότητες σε τοπικό επίπεδο
- ενισχύει τη συμμετοχή για τη λήψη αποφάσεων βασισμένων στην κοινότητα
- χρησιμοποιεί ποικιλία παιδαγωγικών μεθόδων που προωθούν τη συμμετοχική μάθηση και την απόκτηση δεξιοτήτων σκέψης
- ενθαρρύνει την ανάπτυξη της κριτικής σκέψης και την επίλυση προβλήματος για μελέτη των διλημάτων και των προκλήσεων της αειφορίας.

Για την προώθηση της ΕΑΑ προτάθηκε ειδική θεματολογία για καθένα από τα έτη (Πίνακας 3).

Πίνακας 3. Δεκαετία ΕΑΑ-Θεματολογία

Έτος	Θεματολογία	Έτος	Θεματολογία	Έτος	Θεματολογία
2006	Νερό - Γαλάζιος Πλανήτης	2009	Γεωργία, Διατροφή & Ποιότητα Ζωής	2012	Υγεία & παραγωγικές διαδικασίες
2007	Καταναλωτισμός & Περιβάλλον	2010	Ενέργεια - ανανεώσιμες πηγές & Τοπικές κοινωνίες	2013	Ανθρωπογενές περιβάλλον & Αειφόρος διαχείριση
2008	Δάσος - Πράσινος Πλανήτης	2011	Εκπαίδευση για τα ανθρώπινα δικαιώματα	2014	Ενεργοί πολίτες

Η αποδοχή της ΕΑΑ ως της εκπαίδευσης εκείνης που θα οδηγούσε στην αειφορία αποτέλεσε τον άξονα δράσης της διεθνούς κοινότητας προκειμένου να ενσωματώσει τις αρχές, τις αξίες και τις πρακτικές της αειφορίας στις διαστάσεις της εκπαίδευσης και της μαθησιακής διαδικασίας. Στην κατεύθυνση αυτή, ο ρόλος της εκπαίδευσης ήταν να ενθαρρύνει και να υποστηρίζει αλλαγές στην ανθρώπινη συμπεριφορά για τη δημιουργία αειφόρου μέλλοντος, όπου διασφαλίζεται η περιβαλλοντική ποιότητα, η αειφόρος οικονομία και μια δίκαιη κοινωνία για τις σύγχρονες και τις μελλοντικές γενιές. Οι επιδιώξεις αυτές αποτέλεσαν τις αρχές πάνω στις οποίες βασίστηκαν οι διακηρύξεις των σχετικών διεθνών διασκέψεων και συνεδρίων που ακολούθησαν.

2005: UNECE¹⁴, Στρατηγική για την ΕΑΑ-Ευρώπη

Υπουργοί Περιβάλλοντος και Παιδείας 55 χωρών-μελών της συνυπέγραψαν το 2005 στη Λιθουανία τη «Στρατηγική για την ΕΑΑ», ορόσημο για την πορεία της σε ευρωπαϊκό επίπεδο, την προώθηση των αρχών στις χώρες-μέλη της UNECE και την υλοποίηση του οράματος για το μέλλον της περιοχής. Αξίες όπως η αλληλεγγύη, η ισότητα, η δημοκρατία, ο αμοιβαίος σεβασμός μεταξύ των λαών, των χωρών και των γενεών, και επιδιώξεις όπως η οικονομική ευρωστία, η δικαιοσύνη, η κοινωνική συνοχή, η προστασία του περιβάλλοντος και η αειφορική διαχείριση των φυσικών πόρων, αποτέλεσαν τον πυρήνα του οράματος για το μέλλον της περιοχής. Η ΕΑΑ αναγνωρίστηκε ως ήσσονος σημασίας για τη μετάφραση του οράματος στην πράξη, καθώς μπορεί να προωθήσει την αλλαγή της νοοτροπίας των ατόμων μέσα από την καλλιέργεια της κριτικής σκέψης, την ευαισθητοποίηση και την ενδυνάμωση στη λήψη αποφάσεων, ώστε να καταστούν ικανά να δημιουργούν το μέλλον με όρους κοινωνικής και περιβαλλοντικής αειφορίας (UN, 2004. UNECE, 2005).

Σκοπός της στρατηγικής ήταν να ενθαρρύνει τα κράτη-μέλη της UNECE να αναπτύξουν και ενσωματώσουν την ΕΑΑ στα ήδη υπάρχοντα συστήματα τυπικής εκπαίδευσης, καθώς και στη μη τυπική και την άτυπη εκπαίδευση. Έτσι, τέθηκαν προτεραιότητες όπως, η διασφάλιση πολιτικών, νομοθετικών/κανονιστικών και λειτουργικών πλαισίων για την υποστήριξη της ΕΑΑ, η κατάρτιση των εκπαιδευτικών, η εξασφάλιση πρόσβασης σε εργαλεία και σχετικό διδακτικό υλικό, η προώθηση της έρευνας, η ανάπτυξη κατάλληλων γνώσεων και δεξιοτήτων με τη συμβολή των πανεπιστημίων και η ενίσχυση της συνεργασίας σε κάθε επίπεδο στην περιοχή εμβέλειάς της (UNECE, 2005).

Η διαμόρφωση νέων συνθηκών και πλαισίων για την πρόσβαση στην εκπαίδευση έδωσε τη δυνατότητα ενθάρρυνσης του διαλόγου μεταξύ εκπαιδευτικών, μαθητών, φοιτητών, κέντρων εξουσίας και της κοινωνίας των πολιτών, ενσωματώνοντας έτσι τις αρχές της στην κοινωνία. Με τον τρόπο αυτό, ευνοούνται οι συνθήκες για την ανάπτυξη πρωτοβουλιών και την εδραίωση πνεύματος αμοιβαίου σεβασμού κατά την επικοινωνία, την προώθηση της συμμετοχικής δημοκρατίας και τη λήψη αποφάσεων για τοπικά ζητήματα. Οι αρχές, οι διαδικασίες και οι συνθήκες που προτείνονταν από την Στρατηγική παρείχαν τα εχέγγυα για την υλοποίηση του οράματος των κρατών για ένα αειφόρο μέλλον στην περιοχή τους. Οι διαδικασίες αυτές παρέμειναν ευχολόγια ή αποτέλεσαν αποτελεσματικά μέσα για βελτιωμένη ποιότητα ζωής και αειφόρο λειτουργία των κοινωνιών;

Με βάση τη συζήτηση που προηγήθηκε μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι παρά τα διαθέσιμα εργαλεία και την υποστήριξη σε τοπικό, εθνικό και διεθνές επίπεδο για βελτίωση της ποιότητας της ζωής των κοινωνιών του παρόντος και του μέλλοντος, δεν υλοποιήθηκε ο στόχος. Τα διαθέσιμα μέσα δεν λειτούργησαν στην αντιμετώπιση των προκλήσεων του 21^{ου} αιώνα και στον μετριασμό των επίμονων σοβαρών περιβαλλοντικών προβλημάτων. Στην πράξη φαίνεται ότι δεν επιτεύχθηκαν οι φιλοδοξίες της αειφορίας και η ανάγκη νέων συναντήσεων, διακηρύξεων και συμφωνιών συνεχίστηκε και τα επόμενα χρόνια.

2009: Βόννη - Παγκόσμιο Συνέδριο για την ΕΑΑ: προχωρώντας στο δεύτερο μισό της δεκαετίας της ΕΑΑ

Την άνοιξη του 2009, η UNESCO, σε συνεργασία με το γερμανικό Υπουργείο Παιδείας και Έρευνας, οργάνωσε στη Βόννη παγκόσμιο συνέδριο για την ΕΑΑ. Οι εργασίες εστιάστηκαν στην ανταλλαγή απόψεων, βέλτιστων πρακτικών και εμπειριών από τις εκπαιδευτικές και αναπτυξιακές δράσεις που εφαρμόστηκαν στο πρώτο μισό της δεκαετίας για την ΕΑΑ (UNESCO, 2009). Ωστόσο, το ενδιαφέρον των εργασιών στράφηκε ιδιαίτερα στην εκπαίδευση των πολιτών

¹⁴ United Nation Economic Commission for Europe (UNECE) (Οικονομική Επιτροπή του ΟΗΕ για την Ευρώπη): είναι μία από τις περιφερειακές επιτροπές του ΟΗΕ και περιλαμβάνει 56 χώρες της ανατολικής, κεντρικής και δυτικής Ευρώπης, της βόρειας Αμερικής (ΗΠΑ και Καναδάς) και της Κεντρικής Ασίας.

που ζουν σε αγροτικές περιοχές, με σκοπό τη μείωση της φτώχειας και της πείνας, τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσής τους καθώς και την ενίσχυση της αγροτικής δραστηριότητας για την οικοδόμηση αειφόρου και ασφαλούς παγκόσμιας παραγωγής τροφίμων.

Προϊόν του συνεδρίου ήταν η Διακήρυξη της Βόννης, όπου περιλήφθηκαν προκλήσεις και προβλήματα ανάπτυξης των κοινωνιών και τέθηκαν κατευθυντήριες γραμμές για την ολοκλήρωση της δεκαετίας της ΕΑΑ (UNESCO, 2005). Στη διακήρυξη επισημάνθηκαν επίμονα ζητήματα, όπως η φτώχεια, η επισιτιστική κρίση, η πείνα και οι ανισότητες, που συνέχιζαν να επηρεάζουν μεγάλο μέρος του παγκόσμιου πληθυσμό, παρά την οικονομική ανάπτυξη του 20^{ου} αιώνα, όπως και οι συρράξεις εντός και μεταξύ κρατών. Τονίστηκε η σχέση αλληλεξάρτησης ανθρώπου-περιβάλλοντος και η επιτακτική ανάγκη οικοδόμησης της ειρήνης, της δημιουργίας αειφόρων παραγωγικών διαδικασιών και κατανάλωσης για τον μετριασμό σοβαρών περιβαλλοντικών προβλημάτων, με κυρίαρχο την κλιματική αλλαγή. Για την αντιμετώπιση των προκλήσεων αυτών και την οικοδόμηση αειφόρου παρόντος και μέλλοντος, αναγνωρίστηκε η απαίτηση ισχυρότερης πολιτικής δέσμευσης και αποφασιστικής δράσης σε εθνικό και διεθνές επίπεδο.

Τονίστηκε, επίσης, η σημασία υλοποίησης της ΕΑΑ, καθώς ως εκπαίδευση που ξεκινά από την προσχολική ηλικία και συνεχίζει δια βίου, περιλαμβάνοντας όλους τους ανθρώπους, τους ενδυναμώνει παρέχοντας αξίες, γνώσεις, δεξιότητες και ικανότητες, που τους καθιστούν ικανούς για αλλαγές στις κοινωνίες, την επίτευξη αειφόρων τρόπων ζωής βασισμένων στην οικονομική και κοινωνική δικαιοσύνη, την επισιτιστική ασφάλεια, την οικολογική ακεραιότητα, τον σεβασμό σε όλες τις μορφές ζωής, και για ισχυρές αξίες που προάγουν την κοινωνική συνοχή, την ισότητα, τη δημοκρατία και τη συλλογική δράση.

Υπογραμμίστηκε ξανά η σημασία της ΕΑΑ ως το μέσο που βοηθά τις κοινωνίες αφενός στην αντιμετώπιση κρίσιμων περιβαλλοντικών ζητημάτων, μεταξύ άλλων το νερό, την ενέργεια, την κλιματική αλλαγή, την απώλεια βιοποικιλότητας, τις διατροφικές κρίσεις, τους κινδύνους για την υγεία. Αφετέρου, στην προώθηση της ισότητας των φύλων, της κοινωνικής συνοχής, της ποιοτικής εκπαίδευσης και της αξιοπρεπούς εργασίας και της μείωσης της φτώχειας. Εντέλει, στη Βόννη, διαπιστώθηκε ουσιαστικά ο ρόλος της ΕΑΑ στην προώθηση της αειφορίας και διατυπώθηκαν προτάσεις για ενδυνάμωσή της προς την ολοκλήρωση των στόχων που συμφωνήθηκαν στις συναντήσεις που την καθιέρωσαν (Τορόντο, Θεσσαλονίκη, Γιοχάνεσμπουργκ και Δεκαετία ΕΑΑ).

2012: Ρίο+20: «Το μέλλον που θέλουμε»

Είκοσι χρόνια μετά την Agenda 21, ο ΟΗΕ επέστρεψε στο Ρίο οργανώνοντας το Συνέδριο για την Αειφόρο Ανάπτυξη (Ρίο+20), στο οποίο συμμετείχαν 191 εκπρόσωποι κρατών-μελών και φορέων, όπως επίσης μεγάλος αριθμός μελών ΜΚΟ και άλλων οργανισμών. Οι εργασίες οδήγησαν στη Διακήρυξη με τίτλο «το μέλλον που θέλουμε», στο οποίο ουσιαστικά επαναλήφθηκαν οι προτάσεις, προθέσεις και αρχές που είχαν συζητηθεί στις προηγούμενες συναντήσεις με αφετηρία αυτήν του Ρίο το 1992 (UN, 2012).

Τα κράτη ανανέωσαν τις πολιτικές τους δεσμεύσεις για προώθηση της αειφορίας, την «πράσινη οικονομία», την αναγκαιότητα αποκατάστασης της αειφόρου λειτουργίας των ωκεανών, τη σταδιακή κατάργηση των ορυκτών καυσίμων, την εξάλειψη της φτώχειας, χωρίς ωστόσο να προσδιοριστούν συγκεκριμένα μέτρα και δράσεις υλοποίησής τους για τα οποία να δεσμευτούν θεσμικά. Αναγνωρίστηκε η ανάγκη ενδυνάμωσης και εφαρμογής των τριών πυλώνων της αειφορίας σε κάθε επίπεδο, τοπικό ή διεθνές, και προσανατολισμού της οικονομίας στην αειφόρο κατανάλωση και παραγωγή για μείωση του παγκόσμιου οικολογικού τους αποτυπώματος. Επιχειρήθηκε η αντικατάσταση του όρου «αειφόρος ανάπτυξη» με τους όρους «πράσινη ανάπτυξη» ή «πράσινη οικονομία» και διαπιστώθηκε η μη-εφαρμογή των αποφάσεων που κατά καιρούς λαμβάνονται για την αειφόρο ανάπτυξη στην πράξη (Assevero & Chitre, Sonali, 2012. Miyazawa, 2012. UN, 2012. Noga & Wolbring, 2013).

Για τη διασφάλιση της πορείας προς την αειφορία και την επίτευξη της αποφασίστηκε η σύσταση ομάδας εργασίας με έργο τη διαμόρφωση των νέων στόχων για την αειφόρο ανάπτυξη, οι οποίοι, μεταξύ άλλων (UN, 2012) έπρεπε να είναι προσανατολισμένοι στη δράση, ευσύνοπτοι και εύκολοι στην επικοινωνία, εφαρμόσιμοι σε όλες τις χώρες, λαμβάνοντας υπόψη τις διαφορετικές εθνικές πραγματικότητες και επίπεδα ανάπτυξης και με σεβασμό στις εθνικές πολιτικές και προτεραιότητες. Έπρεπε να αφορούν και να επικεντρώνονται στους τομείς προτεραιότητας που τέθηκαν για την επίτευξη αειφορίας προγενέστερα σε σχετικές διακηρύξεις, την Agenda 21, και να προωθούν τους τρεις πυλώνες της αειφορίας. Οι συμμετέχοντες σκόπευαν οι στόχοι αυτοί να περιληφθούν σε ειδική αναπτυξιακή ατζέντα από τον ΟΗΕ και να συμφωνηθεί η εφαρμογή τους, το οποίο και έγινε το 2015, όταν καθορίστηκαν οι 17 Στόχοι για την Αειφόρο Ανάπτυξη.

Ειδικότερα για την εκπαίδευση, στη διακήρυξη επισημάνθηκε εκ νέου η δέσμευση για το δικαίωμα στην εκπαίδευση για όλους, ενισχύοντας τη διεθνή συνεργασία για πρόσβαση στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, ιδιαίτερα στις αναπτυσσόμενες χώρες. Επιβεβαιώθηκε ο ρόλος της ΕΑΑ στην προώθηση των αρχών της αειφορίας και διατυπώθηκαν προτάσεις για τη βελτίωση των εκπαιδευτικών συστημάτων, ώστε να υποστηρίξουν αποτελεσματικά τα άτομα στην επιδίωξη της αειφορίας, όπως, μεταξύ άλλων, η ενίσχυση της κατάρτισης των εκπαιδευτικών, η ανάπτυξη προγραμμάτων και η ενσωμάτωσή της ΕΑΑ στα αναλυτικά προγράμματα σπουδών όλων των εκπαιδευτικών βαθμίδων της τυπικής εκπαίδευσης καθώς η ενίσχυση της συνεργασίας των σχολείων, των κοινοτήτων και των αρχών στην προώθηση της πρόσβασης σε μια ποιοτική εκπαίδευση σε όλα τα επίπεδα σύμφωνα με τους στόχους της Δεκαετίας ΕΑΑ.

Συμπερασματικά, στη Συνάντηση Ρίο+20 επαναλήφθηκαν οι αρχές που εκφράστηκαν κατά καιρούς σε σχετικές διασκέψεις κορυφής, χωρίς ωστόσο αναφορά σε συγκεκριμένες ενέργειες και δεσμεύσεις των κρατών, ώστε να εφαρμοστούν στην πράξη.

2014: Ναγκόγια - Παγκόσμιο Συνέδριο «Εκπαίδευση για την αειφόρο ανάπτυξη»

Στο συνέδριο στην Ναγκόγια, που οργανώθηκε από την UNESCO, επανεξετάστηκε η ΕΑΑ στη βάση της μέχρι τότε εμπειρίας και τέθηκαν προτεραιότητες για περαιτέρω βελτίωση και ενίσχυση της για τη διαμόρφωση ατόμων με αξίες, ικανών να προσεγγίζουν ολιστικά την ΑΑ και να ζουν με αειφόρο τρόπο. Θεσπίστηκε το «Παγκόσμιο Πρόγραμμα Δράσης για την ΕΑΑ» (GAP¹⁵), που επικεντρώθηκε στη δημιουργία και κλιμάκωση δράσεων της ΕΑΑ σε όλα τα επίπεδα και σε όλους τους τομείς της εκπαίδευσης, της κατάρτισης και της μάθησης, σηματοδοτώντας έτσι μια ενεργό περίοδο ανάπτυξης της ΕΑΑ για ανάληψη δράσεων.

Η δράση για τη διασφάλιση ποιοτικής εκπαίδευσης χωρίς αποκλεισμούς και δια βίου μάθησης σε κάθε επίπεδο (τυπικό, μη τυπικό ή άτυπο), τη συμμετοχή της νεολαίας και της τοπικής κοινωνίας στα ζητήματα που τις αφορούν, αποτέλεσε δέσμευση της διακήρυξης. Η εκπαίδευση και ειδικότερα η ΕΑΑ, θεωρήθηκε το μέσο για την επίτευξη των δεσμεύσεων αυτών. Αφενός, όπως τονίστηκε στη διακήρυξη είχε τη δυναμική να ενισχύει τα άτομα να βελτιώνουν τον εαυτό τους και την κοινωνία που ζουν, να αντιμετωπίσουν τις προκλήσεις του παρόντος και τις μελλοντικές, λειτουργώντας ως πολίτες του κόσμου, με κριτική και συστημική σκέψη, πνεύμα συνεργασίας και λαμβάνοντας αποφάσεις, κατανοώντας τη σημασία της ατομικής και συλλογικής ευθύνης (UNESCO, 2014). Αφετέρου, ήταν εφικτή μέσω ΕΑΑ η εντατικοποίηση των προσπάθειών για εξάλειψη της φτώχειας, προστασίας του περιβάλλοντος και οικονομικής ανάπτυξη, με γνώμονα την ισοότητα και προς όφελος των κοινωνιών και ειδικότερα των πιο αδύναμων.

¹⁵ GAP: Global Action Program

Τα κράτη που υπέγραψαν τη διακήρυξη δεσμεύτηκαν (UNESCO, 2014) «να επανεξετάσουν τους σκοπούς και τις αξίες που διέπουν την εκπαίδευση, να αξιολογήσουν τον βαθμό στον οποίο η εκπαιδευτική πολιτική και τα αναλυτικά προγράμματα ενισχύουν την ενσωμάτωση της ΕΑΑ στην εκπαίδευση, την κατάρτιση και τις αναπτυξιακές πολιτικές, διασφαλίζουν συστημικές και ολιστικές προσεγγίσεις στη μελέτη των σχετικών ζητημάτων, τη συνεργασία και τις συμπράξεις μεταξύ φορέων της εκπαίδευσης, του ιδιωτικού τομέα, της κοινωνίας των πολιτών και όσων εργάζονται στους διάφορους τομείς σχετικούς με την αειφόρο ανάπτυξη, και να διασφαλίζουν την εκπαίδευση, την κατάρτιση και την επαγγελματική ανάπτυξη των εκπαιδευτικών για την επιτυχή ενσωμάτωση της ΕΑΑ στη διδασκαλία και τη μάθηση (σελ.2, εδάφιο 15a).

Με τις δεσμεύσεις της Διακήρυξης της Ναγκόγια, η διεθνής κοινότητα, κάτω από τον συντονισμό της UNESCO, δρομολογούσε τη διαμόρφωση της Agenda 2030 για την ενίσχυση της ΕΑΑ να επιτύχει στους στόχους της, έχοντας ουσιαστικά δυο παράλληλες επιδιώξεις, την ενσωμάτωση της αειφορίας στην εκπαίδευση και την ενσωμάτωση της εκπαίδευσης στην αειφορία (UNESCO, 2014).

2015: 17 Στόχοι για την Αειφόρο Ανάπτυξη, Agenda 2030

Η προετοιμασία των 17 Στόχων για την Αειφόρο Ανάπτυξη (ΣΑΑ) ξεκίνησε στο Ρίο το 2012, και έλαβε υπόψη τους ΑΣΧ-MDGs που συμφωνήθηκαν το 2000. Περιλήφθηκαν στην Agenda 2030, και αποτέλεσαν το πλαίσιο της ΕΑΑ στην πορεία της στον 21^ο αιώνα, καθορίζοντας την ανάπτυξή της σε εκπαιδευτικό και περιβαλλοντικό επίπεδο (UN 2015-2018). Οι στόχοι αυτοί (Σχήμα 2) εξετάζουν σημαντικά ζητήματα-προκλήσεις για τις σύγχρονες κοινωνίες, ενώ η επίτευξή τους μπορεί να οδηγήσει σε ποιοτικό μέλλον, κοινωνικά και περιβαλλοντικά αειφόρο. Είναι οι σύγχρονες κοινωνίες αποφασισμένες να προχωρήσουν σε δράσεις, να εφαρμόσουν πολιτικές για την επίτευξη των στόχων αυτών;

Εξήντα χρόνια μετά τη «Σιωπηλή άνοιξη», τα ζητήματα που πραγματεύονταν στο βιβλίο της Carson, εξακολουθούν να αποτελούν προκλήσεις για κοινωνίες. Παρά τις διακηρύξεις, συμφωνίες, νομοθεσίες, τις συναντήσεις σε διεθνές επίπεδο, και την υποχρέωση των κρατών στην εφαρμογή δεσμεύσεων και πολιτικών για την προώθηση αειφορικών αρχών, τα περιβαλλοντικά προβλήματα επιμένουν και υπονομεύουν την ποιότητα της ζωής των τωρινών κοινωνιών και θέτουν σε κίνδυνο τις μελλοντικές. Βέβαια, υπήρξε σχετική βελτίωση της ζωής σε λιγότερο ευνοημένες κοινωνίες, άλλωστε διάφορα στοιχεία το βεβαιώνουν (UN, 2000). Ωστόσο, πολλές υποσχέσεις παρέμειναν υποσχέσεις, πολιτικές που συμφωνήθηκαν δεν εφαρμόστηκαν και εκατομμύρια άνθρωποι στις αναπτυσσόμενες χώρες εξακολουθούν να ζουν σε συνθήκες εξαθλίωσης, χωρίς επαρκείς για την επιβίωσή τους φυσικούς πόρους, ενώ στις χώρες του δυτικού πολιτισμού οι κοινωνίες υποφέρουν τις συνέπειες της περιβαλλοντικής υποβάθμισης εξαιτίας της κατάχρησης των φυσικών πόρων. Ανισότητες εντός και μεταξύ των χωρών εξακολουθούν να υπάρχουν.

Σχήμα 2. Οι 17 Στόχοι της Αειφόρου Ανάπτυξης (<https://unric.org>)

Στις έξι αυτές δεκαετίες, η διεθνής κοινότητα με συντονιστή την UNESCO, μετασχηματίζοντας την ΠΕ, καθόρισε αρχές και πλαίσια με προσανατολισμό την επίτευξη αειφορίας. Ποιος είναι ο ρόλος της εκπαίδευσης στην προώθηση και υλοποίηση των 17 ΣΑΑ; Είναι εφικτό η εκπαίδευση να επιλύσει ζητήματα όπως η κλιματική αλλαγή, η καθαρή και φθηνή ενέργεια, η διαφύλαξη της ζωής στη στεριά ή το νερό; Είναι ρεαλιστικό να εξασφαλίσει αξιοπρεπή εργασία και οικονομική ανάπτυξη για όλους, βιώσιμες πόλεις και κοινότητες, να μειώσει ανισότητες, να εξαλείψει την φτώχεια και την πείνα;

Η εκπαίδευση αποτελεί σημαντικό μέσο για την κοινωνία της μάθησης με σκοπό την επίτευξη αειφορίας, καθώς μπορεί να αναδείξει τις σχέσεις και αντιθέσεις μεταξύ της οικονομικής, κοινωνικής και περιβαλλοντικής ανάπτυξης και την ευημερία για όλους. Καθένας από τους 17 στόχους απαρτίζεται από σύνολο επιμέρους επιδιώξεων, ορισμένες από τις οποίες αφορούν την εκπαίδευση, καθώς εμπεριέχουν τη μάθηση, την κατάρτιση και τη διδασκαλία και φυσικά την κατανόηση των ζητημάτων αειφορίας. Επομένως, για την επίτευξη μιας «κοινωνίας μάθησης για την αειφορία», είναι απαραίτητες δύο παράλληλες προσεγγίσεις: η ενσωμάτωσή της στην εκπαίδευση και η ενσωμάτωση της εκπαίδευσης σε αυτή (Σχήμα 3).

Με τον τρόπο αυτό η ΕΠΑ διατρέχει οριζόντια και κάθετα τους 17 ΣΑΑ, και βοηθά τα άτομα να κατανοήσουν το αλληλένδετο μεταξύ των στόχων και μεταξύ των επιμέρους επιδιώξεων, εντός καθενός από αυτούς. Τα άτομα ενισχύονται στην κατανόηση του πολυδιάστατου των ζητημάτων αειφορίας και της ολιστικής και συστημικής προσέγγισής τους. Παράλληλα, καλλιεργούνται στάσεις, αξίες, η κριτική σκέψη, η ικανότητα επίλυσης προβλήματος, η επικοινωνία, η συνεργασία, δεξιότητες που δημιουργούν νέους τρόπους σκέψης και οδηγούν στην καλλιέργεια της ιδιότητας του πολίτη, την προσωπική και κοινωνική υπευθυνότητα. Εντέλει, τα άτομα εκπαιδεύονται να κατανοούν αειφορικούς τρόπους ζωής για την αντιμετώπιση των προκλήσεων που υπονομεύουν την ποιότητα της ζωής και να τους εφαρμόζουν για την ευμάρεια των κοινωνιών του παρόντος και του μέλλοντος.

Σχήμα 3. Παράλληλες προσεγγίσεις για την κοινωνία μάθησης για την αειφορία
(Προσαρμογή από Didham & Ofei-Manu, 2014, σελ. 122)

Σύνοψη

Από τη «Σιωπηλή άνοιξη» μέχρι τους 17 ΣΑΑ, διεθνείς συναντήσεις και αποφάσεις σε επίπεδο περιβάλλοντος και εκπαίδευσης προσδιόρισαν το περιεχόμενο και τις επιδιώξεις της ΠΕ/ΕΠΑ στη διαχρονική της πορεία, προσαρμόζοντάς την στις απαιτήσεις κάθε εποχής.

Στις απαρχές της (δεκαετίες 1960-1970), η έμφαση δόθηκε στη βελτίωση του περιβάλλοντος και στην αναβάθμιση της ποιότητάς του, με κυρίαρχη αρχή την ανάπτυξη γνώσεων για τη φύση και

τις λειτουργίες της και δεξιοτήτων για την αντιμετώπιση των συναφών προβλημάτων. Στις δεκαετίες 1980 και 1990, η ΠΕ/ΕΠΑ συνδέθηκε με αναπτυξιακά ζητήματα, καθώς τα περιβαλλοντικά προβλήματα αναγνωρίστηκαν ως συνέπειες αναπτυξιακών επιλογών των κοινωνιών. Έτσι, στην ΠΕ/ΕΠΑ ενσωματώθηκαν έννοιες που σχετίζονται με την ανάπτυξη, την οικονομία και την κοινωνία, με κεντρική επιδίωξη την καλλιέργεια της ικανότητας των ατόμων να κατανοούν το πλέγμα των σχέσεων μεταξύ ανθρώπου-κοινωνίας-περιβάλλοντος και να αναζητούν τις κοινωνικο-οικονομικές αιτίες και παράγοντες της πρόκλησης των περιβαλλοντικών προβλημάτων.

Με την έλευση του νέου αιώνα (από το 2000 έως σήμερα), σηματοδοτείται μια νέα εποχή για την ΠΕ/ΕΠΑ, που αποσκοπεί στη διασφάλιση της ποιότητας ζωής και στη λειτουργία των τωρινών και μελλοντικών κοινωνιών με όρους κοινωνικής και περιβαλλοντικής αειφορίας. Στη κατεύθυνση αυτή, η ΠΕ/ΕΠΑ εστιάζεται στην ανάπτυξη της κοινωνικής μάθησης, ενσωματώνοντας στην εκπαίδευση των πολιτών την αειφορία, επιδιώκοντας να καταστούν ικανοί να ζουν με πιο αειφόρα πρότυπα ζωής και συμβίωσης με τον κόσμο.

SUMMARY IN ENGLISH

This paper presents the evolution of Environmental Education/Education for the Environment and Sustainability (EE/EfES) over the successive decades since its establishment. Starting from the “Silent Spring” book by Rachel Carson up to the formulation of the 17 Sustainable Development Goals (SDGs), it is intended to present the trajectory of E/EfES. In particular, the major milestones that contributed to the configuration of its environmental and pedagogical framework, its scope, objectives, principles and implementation strategies are discussed. The presentation is organised by decade, starting from 1960 to the present day, and focuses on the pertinent international meetings, the analysis of their declarations and their impact on the constitution and development of IP. Its historical course is discussed, with parallel consideration of the issues and decisions relating to environmental quality and other associated problems, as well as the strategies and policies proposed to address them at the international level.

Αναφορές

- Assevero, V.-A., Chitre, Sonali P. (2012). *Rio 20 - An Analysis of the Zero Draft and the Final Outcome Document “The Future We Want”*. Διαθέσιμο στο: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2177316>
- Bojkov, R.D. (1995). *The changing ozone layer*. WMO, UNEP Ed.
- Δημητρίου, Α. (2009). *Περιβαλλοντική εκπαίδευση: Περιβάλλον, αειφορία. Θεωρητικές και παιδαγωγικές προσεγγίσεις*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Disinger, J. (1983) ‘Environmental education’s definitional problem’, *ERIC Information Bulletin* No. 2, Ohio, ERIC.
- EE (1988). *Ψήφισμα του συμβουλίου και των υπουργών παιδείας σχετικά με την περιβαλλοντική αγωγή*, αριθ. C 177/8. Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.
- EDF (2023). *Our story: How EDF got started*, <https://www.edf.org/about/our-history>
- Fang, W-T, Hassan, A., & LePage, B-A. (2023). *The Living Environmental Education Sound Science Toward a Cleaner, Safer, and Healthier Future*. ISSN 2523-3092 (ISBN 978-981-19-4234-1 (eBook) <https://doi.org/10.1007/978-981-19-4234-1>
- Ζερεφός, Χ.Σ. (1984). *Μαθήματα φυσικής της ατμόσφαιρας και φυσικής του περιβάλλοντος*. Θεσσαλονίκη: Πανεπιστημιακή έκδοση (Α.Π.Θ.).
- IUCN (1970). *Environmental education workshop*. Nevada. USA.
- IUCN (1980). *World Conservation Strategy. Living Resource Conservation for Sustainable Development*.
- IUCN (1982). *World Charter for Nature*. USA.
- Κωτοσβίνος, Ν. (1985). *Ρύπανση και προστασία περιβάλλοντος*. Αθήνα: Πιλαίος.
- Köck, G. & Grabher, G. (2014). 40 years of the UNESCO Man and the Biosphere Programme in Austria – a success story of ecologic basic research evolving into a flagship of transdisciplinarity. *eco.mont, Journal on Protected Mountain Areas Research*, 6(1), 57-63. <https://doi.org/10.1553/ecomont-6-1s57>
- Λιαράκου, Γ. & Φλογαίτη, Ε. (2007). *Από την περιβαλλοντική εκπαίδευση στην εκπαίδευση για την αειφόρο ανάπτυξη*. Αθήνα: Νήσος.

- Miyazawa, I. (2012). *What happened at Rio+20? – Lessons learned and the way forward*. IGES Discussion Paper https://www.iges.or.jp/system/files/publication_documents/pub/discussionpaper/3044/Rio%2B20_Discussion_Paper_final.pdf
- Moran, J., Morgan, M. & Wiersma, J. (1986). *Introduction to environmental science*. New York: W.H. Freeman and Company.
- Noga, J. & Wolbring, G. (2013). An Analysis of the United Nations Conference on Sustainable Development (Rio +20) Discourse Using an Ability Expectation Lens. *Sustainability*, 5, 3615-3639. <https://doi.org/10.3390/su5093615>
- Παπαδημητρίου, Β. (1998). *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και Σχολείο*. Αθήνα: Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός.
- Palmer, J. (1998). *Environmental Education for the 21st Century: International and Interdisciplinary Perspectives*. London, NY: Routledge.
- Palmer, J. & Neal, P. (1994). *The Handbook of Environmental Education*. London, NY: Routledge.
- Pool-Stanvliet R. (2013). A history of the UNESCO Man and the Biosphere Programme in South Africa. *South African Journal of Science*, 109(9), 1-6. <http://dx.doi.org/10.1590/sajs.2013/a0035>
- Sato, M. (2006). *Evolving environmental education and its relation to EPD and ESD. A paper presented at the UNESCO Expert Meeting on Education for Sustainable Development*. Kanchanaburi, Thailand.
- UN (Eds) (1973). *Report of the United Nations Conference on the Human Environment* (Stockholm 5-16 June 1972). New York: UN.
- UN (1993). Vienna Declaration and Programme of Action. World Conference on Human Rights, Vienna. <https://www.ohchr.org/sites/default/files/vienna.pdf>
- UN (1996). *Report of the World Summit for Social Development Copenhagen, 1995*. United Nations publication. ISBN 92-1-130176-9 <https://digitallibrary.un.org/record/198966>
- UN (1996a). *Report of the Fourth World Conference on Women*. Beijing, 1995. United Nations publication. ISBN 92-1-130181-5. <https://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/Beijing%20full%20report%20E.pdf>
- UN (1996b). *Report of the United Nations Conference on human settlements*, Istanbul. <https://digitallibrary.un.org/record/222703>
- UN (2000). Millennium Development Goals Report. [https://www.un.org/millenniumgoals/pdf/\(2011_E\)%20MDG%20Report%202011_Book%20LR.pdf](https://www.un.org/millenniumgoals/pdf/(2011_E)%20MDG%20Report%202011_Book%20LR.pdf)
- UN (2004). *Draft UNECE strategy for education for sustainable development*.
- UN (2012). *Rio+20. The United Nations Conference on Sustainable Development*. <https://sustainabledevelopment.un.org/rio20>
- UN (2015). *Transforming our world: the 2030 agenda for sustainable development*. <https://sdgs.un.org/sites/default/files/publications/21252030%20Agenda%20for%20Sustainable%20Development%20web.pdf>
- UN (2018). *SDG 11- Synthesis Report. High level political forum «Tracking Progress Towards Inclusive, Safe, Resilient and Sustainable Cities and Human Settlements»* <https://www.un-ilibrary.org/content/books/9789210472401>
- UNECE (2005). *Στρατηγική της UNECE για την εκπαίδευση για την αειφόρο ανάπτυξη*. CEP/AC.13/2005/3/Rev.1.
- UNEP (1992). *United Nations General Assembly. "Rio Declaration on Environment and Development."* Report of the United Nations Conference on Environment and Development. A/CONF.151/26 (Vol. I).
- UNESCO (1968). *Proceedings of the Intergovernmental Conference of Experts on the Scientific Basis for Rational Use and Conservation of the Resources of the Biosphere*. UNESCO, Paris.
- UNESCO (1976). *The international workshop on environmental education*. Belgrade, Yugoslavia, 13-22 Oct 1975. Final report. Paris: Unesco.
- UNESCO (1978). *Intergovernmental Conference on Environmental Education (Tbilisi USSR, 14-26 October 1977)*. Paris: Unesco.
- UNESCO (1982). *Environmental Education: Selected Activities of Unesco-UNEP International Environmental Education Programme 1975-1982*. Paris: Unesco.
- UNESCO (1988). *International strategy for action in the field of environmental education and training for the 1990s*. Paris: Unesco.
- UNESCO (1992). *United Nations Conference on Environmental and Development: Agenda 21*. Switzerland: Unesco.
- UNESCO (1994). *First International Congress on Population Education and Development*, Istanbul, 1993. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000140592>
- UNESCO (1997). *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization Educating for a Sustainable Future: I. Transdisciplinary Vision for Concerted Action*, EPD-97/CONF.401/CLD.1 November 1997
- UNESCO (2002). *Teaching and learning for a sustainable future: A multimedia teacher education programme*. Paris: Unesco. Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: <http://www.unesco.org/education/tlsf/> (23/04/2006).
- UNESCO (2005). *UN Decade of Education for Sustainable Development 2005-2014. International Implementation Scheme*. DRAFT. Paris: Unesco.
- UNESCO (2009). *Declaration of Bonne. World Conference on Education for Sustainable Development – Moving into the Second Half of the UN Decade*.
- UNESCO-EPD, (1997). *Declaration of Thessaloniki*. UNESCO-EPD97/CONF.401/CLD.2, Paris: Unesco.
- UNCSD - United Nations Commission on Sustainable Development (2003). *Plan of Implementation of the World Summit on Sustainable Development*. New York: United Nations.

- Wisman, P. (1985). *EPA History (1970-1985)*. <https://www.epa.gov/history/origins-epa>
- WCED (1987). *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*. <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>
- Φλογαίτη, Ε. (1998). *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Η αναφορά στο άρθρο γίνεται ως εξής:

Δημητρίου, Α. (2023). Από τη «Σιωπηλή άνοιξη» στους «17 Στόχους για την Αειφόρο Ανάπτυξη». Αποτυπώνοντας τη διαχρονική διαδρομή της Εκπαίδευσης για το Περιβάλλον και την Αειφορία. *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση για την Αειφορία*, 5(1), Ειδικό θεματικό τεύχος «Σύγχρονες διαστάσεις της Εκπαίδευσης για το Περιβάλλον και την Αειφορία» αφιερωμένο στην Ομ. Καθηγήτρια Ευγενία Φλογαίτη, 11-33. DOI: <https://doi.org/10.12681/ees.35756>

<https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/enveducation/index>